

~~K-5817a~~

П 126542

Літературний

журнал.

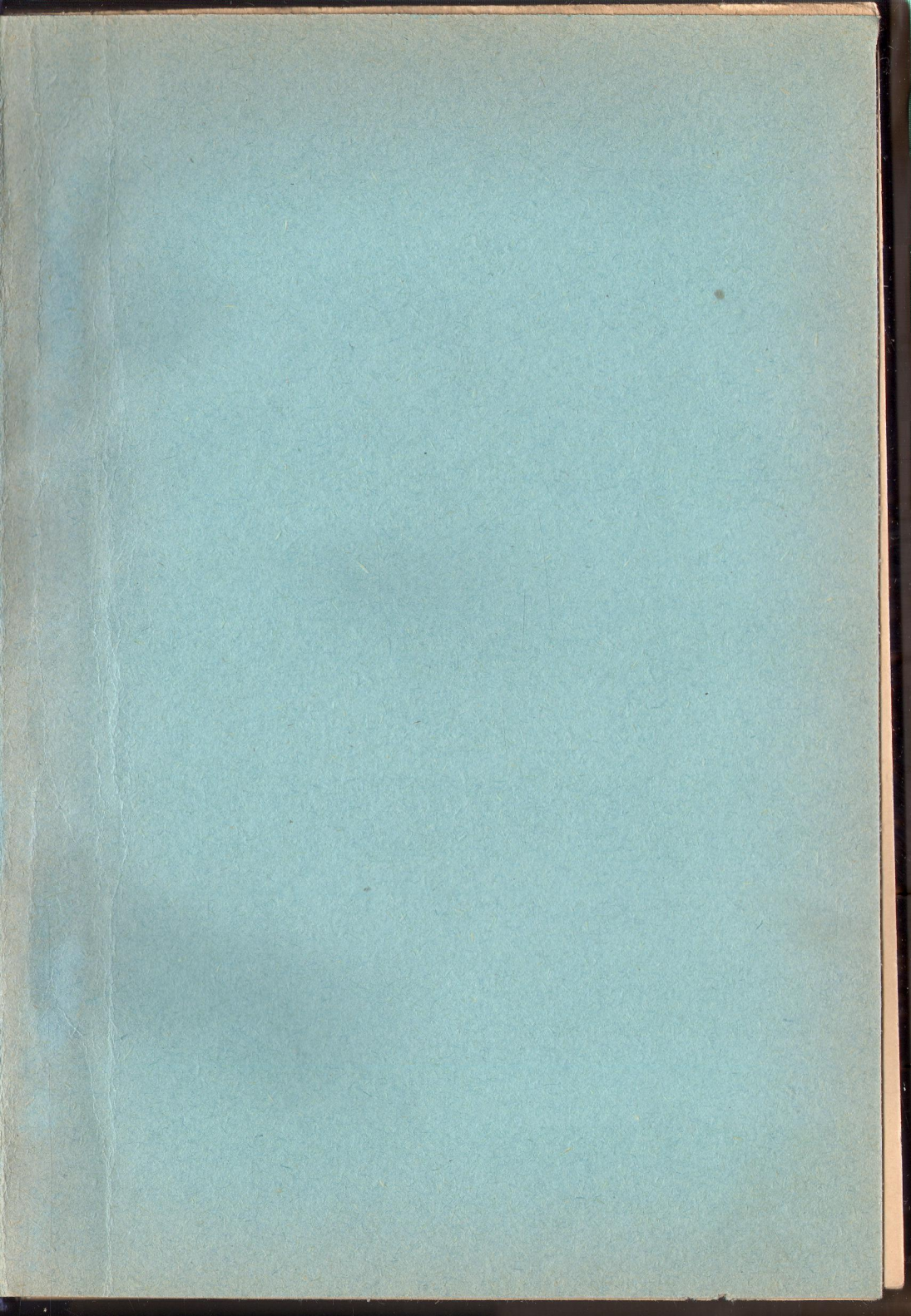
1938, № 5.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00820570

0

95/764 K-5817^a

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН УКРАЇНСЬКОГО ТА ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО
ПРАВЛІННЯ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

5

травень

1938

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

594

ЗМІСТ

	Стор.
Максим Рильський — Про Май і Маяковського. Поезія	3
Іван Чобітько — Сталінська сім'я. Поезія	4
Павло Байдебур — Гобелен. Новела	5
Йосип Фельдман — Кармалюк. Оповідання	10
Микола Бажан — Батьки й сини. Поема	13
Ефраїм Райцин — Над Амуром. Повість. (Продовження)	23
Терень Масенко — Степ. Роман. (Продовження)	57
Іван Сенченко — Напередодні. Роман. (Закінчення)	65
М. О. Некрасов — Зелений шум. Поезія. Переклав Ст. Крижанівський	80
Михайло Білик — Лейтенант Степанюк. Оповідання	82
Григорій Кот — Землякові Ширшову. Поезія	85
Олесь Гончар — Іван Мостовий. Оповідання	86
Слово про похід Ігорів, Ігоря, сина Святослава, внука Олега. Переклав В. Свідзінський	95
Проф. О. І. Білецький — 750-річчя „Слова о полку Ігоревім“.	
Стаття	111
Юрій Блохин — Праця М. Коцюбинського над повістю „Fata Morgana“. Стаття	119

ХАЙ ЖИВЕ

1

ТРАВНЯ—

БОЙОВИЙ ОГЛЯД
РЕВОЛЮЦІЙНИХ СИЛ
МІЖНАРОДНОГО
ПРОЛЕТАРІАТУ!

Пролетарі всіх країн, єднайтеся! Ставайте під інтернаціональний прапор Маркса - Енгельса - Леніна!

Робітники, робітниці, селяни і трудячі всіх країн! Розширюйте і зміцнюйте народний фронт боротьби проти фашизму і війни! За мир, за демократичні свободи, за соціалізм!

Хай живе наша рідна, непереможна Червона армія,— могутній оплот мирної праці народів СРСР, вірний вартовий завоювань Великої Жовтневої Соціалістичної Революції!

Захист вітчизни є священний обов'язок кожного громадянина СРСР!

Хай живе союз робітників і селян — основа радянської влади!

Сталінська Конституція — підсумок боротьби і перемог Великої Жовтневої Соціалістичної Революції. Хай живе Конституція перемігшого соціалізму і справжнього демократизму!

За дальший розквіт культури народів СРСР, за нові успіхи і завоювання радянської науки, техніки і мистецтва!

Посильмо революційну пильність! Покінчімо з політичною безтурботністю в нашому середовищі!

Викоренімо ворогів народу троцькістсько - бухарінських і буржуазно - націоналістичних шпигунів і шкідників, наймитів іноземних розвідок! Смерть зрадникам батьківщини!

Хай живе блок комуністів і безпартійних в наступних виборах Верховних Рад союзних і автономних радянських соціалістичних республік!

*Хай живе великий, непереможний прапор Маркса — Енгельса — Леніна!
Хай живе ленінізм!*

Максим Рильський

ПРО МАЙ І МАЯКОВСЬКОГО

Маяковського згадаймо в маї,
Має прапором його ім'я ...
На землі цій кращого немає,
Як в одно зливати — ми і я.

Це наука нам усім, поетам,
Людям, громадянам і борцям:
Поеднати з поетичним летом
Зброю — просто в серце ворогам.

Зеленіє, золотіє жито,
Та держи осідланим коня ...
Будем жити, а як треба — бити
За невидані радянські квіти,
За проміння сонячного дня!

Київ, 1938 р.

Іван Чобітько

СТАЛІНСЬКА СІМ'Я

Міцна, щаслива, монолітна —
Ти носиш ріднее ім'я.
В боях кривавих непобідна
Велика Сталінська сім'я.

Поглянь: від зір ясніє площа,
Ті зорі світять із Кремля.
І вітер прапори полоще:
Несе їх Сталінська сім'я.

Ідуть узбеки, йдуть грузини,
Ім сонце радісно сія.
І від старого до дитини —
Всі славлять ріднее ім'я.

Ідуть мільйони із окраїн,
На Красну площу до Кремля.
І славить рідне ймення — Сталін
Щаслива сталінська сім'я.

с. Свиридівка, 1938 р.

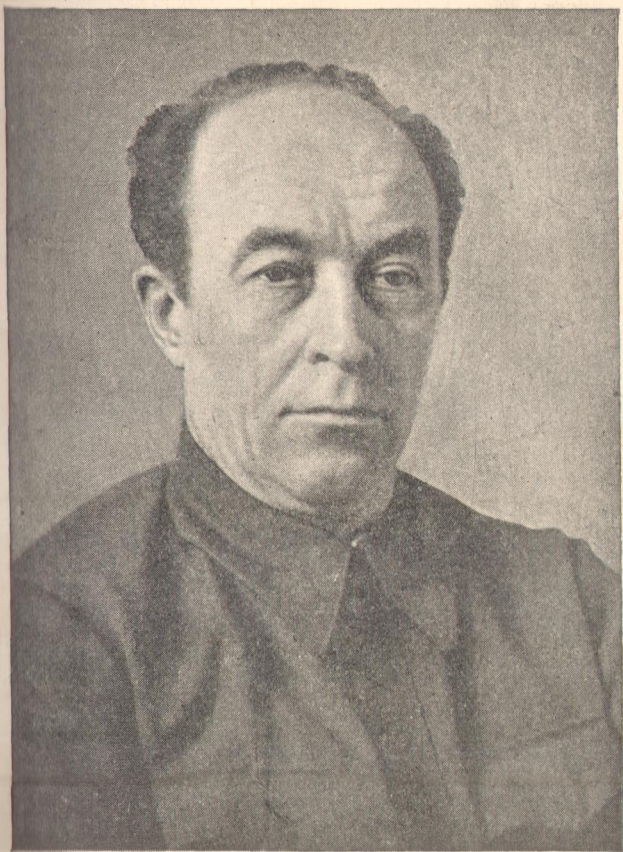
В. о. першого секретаря ЦК КП(б)У

Микита Сергійович
ХРУЩОВ

В. о. другого секретаря ЦК КП(б)У

*Михайло Олексійович
БУРМІСТЕНКО*

Голова Ради Народних Комісарів УРСР

Дем'ян Сергійович
КОРОТЧЕНКО

В. о. секретаря Харківського Обкому КП(б)У
Олександр Васильович
ОСІПОВ

Павло Байдебуря

ГОБЕЛЕН

Що б не вгледіли Мар'янині очі, могла перекласти вона шовками, заплоччю на грубе чи льняне полотно. Спід рук Мар'яни виходили напрочуд дивні мистецькі узори, сріблом і золотом гаптовані килими-гобелени. На гобеленах тих красувались, мов живі, дерева, квіти та зображення дивних людей.

Вишивані Мар'яною дорогі килими прикрашали покої в палаці панів Браницьких — милували, вбирали зір. І завше, особливо в час пишних учт, виставлялися ті гобелени на подив і заздрість сусідів-гостей. Росла та ширилась слава про велику майстерність Мар'яни і найжджали дивитись на діло рук її пани з далеких міст, з навколишніх маєтків.

Якось побачив те вишивання граф Кочубей, відрахував кіський табун на сто голів і пригнав гоном до двору. Та пан Браницький не погодивсь на обмін, Мар'яна була десь дорожча. Давав Кочубей у додачу ще дванадцять дорідних гончих псів і все ж таки не сторгувалися. Затявся Браницький віддати Мар'яну. Але невгавав Кочубей, і таки домігся свого. Одного разу, граючи в карти, програв Браницький Кочубею вишивальницю. І тоді ж домовились між собою пани, що перед тим як відходити з двору Мар'яні, вона ще має вишити, востаннє, задуману паном Браницьким роботу.

Прочувши про ту умову між панами, Мар'яна зважилась зайти до покоїв просити самого пана Браницького вчинити їй велику ласку: дозволити взяти з собою в дорогу до Кочубеїв свою єдину доньку — маленьку Яринку.

Браницький слухав і дивувався з прохання вишивальниці. — Коли продається хортиця, — мовив пан строго й поначальню, — то не годиться ж віддавати в додачу й щенят...

Презирливо і спокійно дивився пан як біля ніг його, на килимах, побивалася в горі Мар'яна. А потім звелів гайдукам вивести геть заплакану жінку.

Однієї ночі Мар'яна потай зібралась в дорогу, і з дочкою на руках втекла з фільварку. Гадала піти далеко, за річку Дністро. Там, говорили поміж собою дворові, благословенний край: життя вільготне, без пана і канчука... Та не судилася

Мар'яні воля. Сам пан Браницький споряджав виїзд на влови. Добирав вірних спритних ловців - гайдуків. Виїжджали на конях ловці. А попереду, услід втікачці, пустили гончих псів. В степу, в густих бур'янах розшукали Мар'яну, скрутили мотуззям руки і привели назад до панського двору.

Дві доби стояла Мар'яна на людному місці, прив'язана до карного стовпа. Навперехрестя йшли дороги з далеких сел і хуторів. І кожен, хто проїжджав чи проходив, мав право підходити до жінки й безкарно глумитись над нею. Та проклятий стовп обминали старі і малі. Лиш вітер і сонце та холод ночами в'ялили тіло Мар'яни. І тільки й утіхи нещасній було, що на дорогу, з села, виносили маленьку Яринку й показували матері. Показували здаля, щоб не вгледів хто з панських посіпак. Мар'яна бачила підняту вгору дитину, їй здавалось, що вона навіть чує знайомі любі слова, сама ж не могла, не мала сил відповідати, стояла нерухома, обважніла й залита слізьми...

І ще після того Мар'яну карали канчуками. Від ударів вціліли тільки руки. Вони були ще потрібні.

Мар'яну запроторили до старої вежі, що височила над панським палацом. Сюди ж поставили простий дерев'яний верстат, принесли сувої полотна, пасма ниток та зразки узорів для вишивання.

— Чотири тижні строку, — сказали Мар'яні, — і вишити вміло, доладно... Два дні лежала знівечена жінка в тяжкій роздумі, навіть не торкнувшись до полотнищ, дорогих шовків, гризетів. І відвертала очі від пристрою на верстаті: там стояв мальований портрет панни Броніслави, облямований різбленням з срібла і слонової кості. Панна сиділа в кріслі, врочиста, ніжна. Русяві пишні коси хвилясто спадали на плечі, обвивали тонке, прозоре лице. Крізь опущені вії лукаво дивились пустотливі синяві очі. Чорний колір вбрання відтіняв перламутрову ніжність обличчя і пешених рук. На руках у панни бавилось пухнасте біле собача.

Щодня по кілька раз навідувались до вишивальниці наглядати і спонукали до роботи... Та дарма. Мар'яна затялася шити. Просилась на волю, не брала їжі, благала принести до неї дитину. Удень і вночі, мов мара, стояла вона у вікні, вдивлялась в далекий простір. Там, за частоколом, за панським садом, половіли жита, золотились під сонцем пшениці. Зелені хвилі хлібів котились, набігали і никли, мов розбивались об шорсткі, холодні мури. Вітри доносили відгомін польових шумів, запах прив'ялених трав і стихали, не розповівши Мар'яні про те, що діється там, за мурами башти...

Внизу, ніби застигли плеса ріки, розроставсь білий цвіт ромен-зілля. Хотілось зійти, занурити ноги у вогку траву і, пустуючи, йти далеко-далеко... А двері на запорах-замках, з отвору ж вікна до землі вісім сажнів. І ніхто у ці дні не

підходив до вежі. Такий наказ. Ніхто не подавав голосу. Тихо навколо. Тільки хмари перисті плывуть в вишині, та птиці пролітають повз одиноку, зажурену постать в вікні...

На третій день Мар'яна попросила хліба й води. Чутка про те, що вишивальниця скорилась, рознеслась серед челяді, передавалась на село. Та ніхто тому не здивувався, протест невільника був безсилий, залишалась покора й прокляття невільницькій долі.

Найперше Мар'яна відрізала великий шмат полотна з найкращого дорогого сувою. Відібрала найкращі шовки, гризети і заходилась мережати, вишивати тонкі, вибагливі узори по краях полотнища. Оздобивши краї полотна, Мар'яна почала вишивати обриси палацу з мурованими баштами, пристроями і парком, що розлігся за палацом Браницьких. Навдивовижу гарне було те вишивання. Сама панна Броніслава заходила дивитись на ту роботу і була вельми вдоволена. Мар'яна працювала на самоті, шила навіть ночами, при чадних каганцях. Вставала на зорі, ледь починало світати і не кидала голки до смерку. І на диво, з замкнутої кімнати іноді чулась журлива, розрадлива пісня...

Минали дні. В маєтку з нетерпінням ждали портрета панни Броніслави. Він мав бути вишитий на день її заручин. Серед челяді пішли навіть розмови, що за того портрета цей раз дарують волю кріпачці, і ніби повезуть його кудись на панське аборище...

На п'ятнадцятій добі Мар'яна кінчала роботу. А серце краяла думка, що все це піде на марне,—бо ж невідомо кому то попаде до рук. Та не здавалась настроєм Мар'яна, поспішала нахоплена роботою. І так легко, підібрано ніжно лягають фарби, малюються тонко узори. Поспішає Мар'яна й холоне, бо небабаром удруге має зайти панна Броніслава...

Тихо спливає липнева ніч. Від села вже двічі долітали досвітні переक्лики півнів. На сході помітно сіріє, ховаються зорі. Мар'яна досотує останнє пасмо шовку, а руки натружені терпнуть, з пальців випорскує голка. Натомлена Мар'яна підійшла до вікна, відсунула миску з водою, в яку вдивлялася вона ранками на сході сонця. Вдивляється Мар'яна в передсвітанкову млу. Тихо і темно. За луткою вікна, під мурами башти жахна чорна безодня. Лячно. Мар'яна відсахнулася, пройшлась кімнатою і сіла за роботу. І закрадається думка перерішити задумане вишивання... Але ні! І Мар'яна підбирає чорні, рожеві й димчасті шовки—спішить закінчити вишивання...

На сході здіймаються червоні заграви, полонять небо. У вікно вповзає вогке передрання. Мар'яна, мов сп'яніла, насиду зводиться з ослону, підтягає вгору гобелен і вже навпомацки, сонна, чіпляє до жердки. І ще зринає квола думка—бажання оглянути вишите, ще залишилося заткати краєчок

неба, та нема вже сили. Вдоволена, щасливо усміхнена Мар'яна поволі сповзає додолу і засинає тут же на обрізках з полотна і розсотаних нитках.

* * *

Двері кімнати раптово розчинились. В супроводі челяді й гайдуків увійшла панна Броніслава. Вона переступила поріг і зупинилася вражена. Першу мить побачене панною здалось їй марином незрозумілим і жакним.

— Що то єст?—скрикнув хтось здивований з челяді. Але з присутніх ніхто не відповів. Броніслава мов омертвіла стояла нерухомо і широко розкритими очима дивилась на полотнище.

На дрібно отороченому сріблястими кетягами гобелені, в орнаменті дивних узорів височить палац—достоменно Браницьких. З вікон палацу валує чорний дим, рвуться огнені спалахи й багрянять небо... Здається, огонь ось-ось поглине палац, пристрої, дерева і все спопелить.

На пожарищі нікого. Тільки дорогою від палацу у простір польовий іде висока струнка жінка. З її похилого, розшитого лиштвою плеча сповзає перекинута навскіс свита і ледь прикриває гаптовану сріблом червону плахту. В стрункій гордій поставі жінки вперта незламність і сила. На бронзовім округлім лиці погорда усмішка. Спід дугастих чорних брів проникливо строго дивляться блакитно-сірі степові очі. На руках у жінки маленька дитина. Вона пригорнулась до матері, обвила рученятами шию. Ідуть... Обабіч дороги встелились густі шпориші, буяє ковила та білий цвіт ромен-зілля. Ідуть... У ясну далину...

Подув вітру з вікна сколихнув раптово полотнище. Жінка на гобелені ніби справді рушила вперед.

— Єзус Маріє!..—зашепотів хтось з присутніх,—она їдзе...—Челядь подалася назад, до коридору. Налякана Броніслава теж поточилася. Але ось вона вмить випросталася, підбігла до гобелена і вдарила в груди ногою сонну Мар'яну. Та підвелася, й оторопіло стала поряд полотнища. Зіщулена, маленька, у ветхім подертім вбранні. Стоїть зацькована, мовчазна. Тільки спід дугастих чорних брів дивляться вперто блакитно-сірі очі...

Броніслава рвонула гобелен, потім схопила голку й надривно, вивертаючи пещену руку, колола очі жінці й дитині.

— Не руш!—розпачливо скрикнула Мар'яна і, вирвавши з рук гобелен, відіпхнула геть панну.

Броніслава ойкнула, поточившись. На крик в кімнату ввійшли гайдуки. Трясучись від гніву і злості, панна не могла говорити. Замість слів з горла рвалося поривчате хрипіння і стогін. Обличчя синіло, корчилось в нелюдській злобі. Простягнута рука панни вказувала на Мар'яну, що задкувала до вікна.

— Візьміть! Пся крив!—прорвалося з горла панни, і вся вона раптом опала, похилилась на ослін.

Мар'яна зупинилась біля вікна. На мить вона окинула широкий простір полів. На ланах починали перші зажинки пшениці. На сонці мигтіли леза кіс, долітав гомін жінок. І холодіючи в смертельній згубі, Мар'яна відчула щеміння гарячого серця, думкою рвонулась туди, на лан і зів'яла...

Гайдуки підступали. Мар'яна вже стояла в отворі вікна, настрашена і безпорадна, тиснучи до грудей гобелен. Руки гайдуків простяглись, ось вхоплять. Мар'яна відступила, хитнулась. За вікном повис короткий жахний крик... і розтав.

Харків, 1938 р.

Йосип Фельдман

КАРМАЛЮК

За саморобними дерев'яними кущами гуляли пани-ляхи в гаптованій сріблом одежі. Котовці дивилися на панів з цінністю і погано прихованою ненавистю.

Пани-ляхи полювали на Кармалюка із самого ранку, вони обнюхали кожен кущик у лісі, але Кармалюка їм так і не пощастило впіймати. Вони були добре озброєні і важка зброя їх обтяжила — пани упріли, і тому тепер вирішили в холодочку перепочити та гуртом поснідати. Вони кружляли мед, вино і хвалилися один перед одним, як би вони помстилися над проклятушим розбійником — Кармалюком. Вони вже були напідпитку, і тому трошки підбріхували. Один казав, що сам власними очима бачив Кармалюка, як того били батогами, він підійшов тоді й плюнув на тіло Кармалюкове. Другий хвалився тим, що сам оперіщив Кармалюка, — правда, його тримали жовніри. Багато було сміливих оповідань. І от, коли вже всі вилили те, що знали про Кармалюка, зза лаштунків — зза дерев'яних кущів — вийшов нікому невідомий пан. Він сів на пенюк і теж взявся до вина. Він пив мовчки і на нього ніхто не звертав уваги. Потім пан піднявся, наблизився до станового і каже:

— Ну, що, ваше благородіє, не впіймали Кармалюка?!

— Не піймали, — згодився становий. Тоді пан звів курок на своїй стародавній рушниці, взяв її спритно в руки і сказав:

— І повіки ж ви його не впіймаєте, Кармалюка! А коли хочете його бачити, то дивіться: ось він!

І з цими словами зірвав Кармалюк смушеву шапку, і всі побачили арештантське клеймо, вибите у нього на лобі.

— Тепер бачите Кармалюка?

Павки застигли, Кармалюк навів на них рушницю.

— Сидіти і не рухатися! Слухайте мене. От ти, крайній гладючий пан, хвалився, що плюнув на моє тіло, коли мене били батогами. Ти плюнув на моє тіло за те, що я не хотів гнути спину на тебе, жмикрута, дармоїда. Ти сидів у покоях і гладшав у достатках, а діточки мої пухли з голоду, жінка моя падала знесилена, в'яжучи тобі снопи. А ти плюнув на мене за те, що я підняв руку, щоб захистити їхні людські

права. Сиди тихо, пане, я зараз плюну тобі в пику, але я плюну з ненавистю од самого серця. Прийми мій плювок, він за всіх покривджених.

— А ти хвалився тим, що оперішив мене хворостоною, — звернувся він до другого панка. — За що ти мене оперішив? За те, що я у тебе забрав зайві гроші і роздав їх бідним, і ти думаєш, що справедливо зробив, що вдарив мене, коли я стояв зв'язаний і мене тримали жовніри. Їх було багато, а я один. І тепер вас тут сидить і тремтить багато, а я один. Сиди тихо, пане! На, отримуй відплату! — Кармалюк розмахнувся і вдарив пана важким, жилим кулаком.

Котовці почали плескати Кармалюкові, вони йому співчували, і те, що творилося на сцені, вони сприймали як живу реальність. У захопленні вони вигукували:

— Так їх, ляхів, чехость, Кармалюк!

— От тому пикатому дай по потилиці, щоб із ратиць звандився.

— Що ти на них дивишся! Ех, дати б тобі „Максима“ — вмиль покосив би їх!

Пани на сцені остовпіли. А Кармалюк стояв стрункий, гордий, тримаючи в руках стародавню рушницю — пищаль. Він промовляв:

— Ви мене боїтеся, бо знаєте — я не один, за мною тисячі таких. Вони ненавидять вас, і коли настане час, вони всі як один ...

— Бійці, по коня - я - х! — почувлася раптом команда.

Котовці посхоплювалися і зразу ж кинулися до коней. І тут близько за кущами зчинилася стрілянина. Актори розбіглися. Галявина вмиль спорожніла.

Кармалюк біг останнім. Він зірвав із сцени червоний плакат агіттеатру і, тримаючи його в одній руці, а в другій — стародавню рушницю-пищаль, побіг туди, куди поскакали котовці.

Не встиг він вийти з лісу, як на нього наскочило десять кінних білополяків. Спершу їх здивувала людина в старовинній панській одежі, гаптованій сріблом, з стародавньою рушницею в руці. Але коли вони побачили червоний плакат агіттеатру і червоноармійські петлиці, вони все зрозуміли.

Розпитування тривало недовго. Кармалюк завзято бився рушницею, але його схопили, скрутили руки й повели в хутір до штабу білополяків, підганяючи нагаями. Білополяки думали так: раз це переодягнений червоний, то він мусить бути якийсь командир. Його випитували на муках, але він нічого не кавав. У нього питали, скільки котовців у загоні, але він мовчав.

— Чого ти мовчиш, падло? — сказав йому польський офіцер. — Ми все одно оточили ліс і до ранку переб'ємо всіх, до одного, червоних.

— О, не переб'єте! Їх тисячі, вони ненавидять вас. І я вас

ненавиджу. Чуєш, офіцер, ніколи тобі й твоїм псам не топтати землі нашої! Ми її завоювали кров'ю!

Офіцер не дав йому закінчити, червоноармієць впав, пікошений нагаєм. Його роздягли і вкинули в лях. Він довго був непритомний, потім очунав від холоду, бо був у самій білизні.

Його взяли прямо з соломи, босоногого повели за хутір. Широко ступаючи, він швидко йшов, і польські солдати та офіцер ледве встигали за ним. Був мороз, дерева були в іні.

„Гади,— думав червоноармієць,— як вони мене побили, вбито тіло ние“. Він ледве тримався на ногах. Він волів впасти прямо на дорогу і заснути міцним сном, щоб не відчувати власного тіла. Заснути тут на дорозі, що йде за небокрай...

Сіріло. Його вивели далеко за хутір на могилу. Офіцер скомандував: „Приготуватися!“ Червоноармієць в білизні розправив могутні плечі—так ранком орли розправляють крила. Потім він глянув на солдатів, що спрямували на нього ворожені дула гвинтівок. Польські солдати тримали в руках німецькі гвинтівки з багнетами.

— Швидше стріляйте ви, ворони!—гримнув червоноармієць,—в мене зовсім змерзли ноги.

— Стріляйте!—заверещав офіцер. Солдати випалили. Червоноармієць розправився, піднявся навщпиньки і побачив, як далеко в полі летять червоні кіннотники, несучи на оголених шабляках сонце. І він упав, міцно обійнявши землю.

Мужні загони Котовського розбили вщент білополяків, зайняли хутір—тоді на могилі за хутором знайшли постріляне тіло червоноармійця з агіттеатру. Ніхто не знав, як його звати, але всі пам'ятали його Кармалюком з рушницею в руці. Його поховали тут же на могилі, і хтось на маленькій дощечці написав:

„Тут спочиває тіло актора Устима Кармалюка, що загинув од руки підлої шляхти“.

І ще хтось приніс кілька віт калини і уквітчав ними могилу. І калинові ягоди горіли, як кров, густо пролита нашими людьми за нашу радянську землю.

Харків, 1937 р.

Микола Бажан

БАТЬКИ Й СИНИ

*Приємно й радісно знати, що кров,
рясно пролита нашими людьми, не минула
марно, що вона дала свої наслідки.*

Й. СТАЛІН.

*1919 року в бою під Харковом загинув
луганський робітник Петро Цупов. П'ять
його синів билися на різних фронтах гро-
мадянської війни і троє з них загинули
так, як вмер їхній батько.*

З історії громадянської війни на Україні.

I

Він кожному з п'ятьох вдивлявся пильно в очі,
Ловив їх першу думку і чув їх перший сміх,
І на долоні клав, на шкарубці, робочі,
Щоб зважити тільки рожевобокі їх.
Вони сміялися, пухнасті рученята
Іще невпевнено простягнувши до мети.
І так ішли роки, і п'ятого вже брата
Приймали в дружній гурт, як рівного, брата.
Вп'ятьох ловили шук, вп'ятьох пускали змія,
Вп'ятьох в городових жбурляли камінці.
І на підрослого (не знати як) Андрія
Прийшлося перешивати Єгорові штанці.
Ходили уп'ятьох на розшуки вугілля.
Терпляче риючи чадний ліловий шлак,
І, з дому вирвавшись, в короткий час дозволяв
З рогатки цілили ворону між гілляк.
Купатися вп'ятьох хлопчача йшла навала,
Босоніж влазила в угільну жирну твань,
І от в свій тихий нурт їх з плюскотом приймала
Від маслянистих плям аж райдужна Лугань.
Тіла їх золотив жорсткий луганський вітер
І степовий будяк роздряпував литки;
По черзі вчилися науки хитрих літер,

Щоб вписувать слова у лінії чіткі.
По черзі танули в сухім горінні кору,
По черзі бралися до праці і до книг,
І вирости цупкі, і тільки ось Єгору
Скрипучий ревматизм скрутив суглоби ніг.
О, безкінечні дні в нетопленій хатині,
Картоплі мерзла слизь, крутий землистий хліб,
Розквітла по кутках на вибіленій глині
Зелена, мокра цвіль і рудуватий гриб!
Це ви ішли отак, дитинств робочих роки.
— Борись, мій хлопчику, навчайся і роби!—
І тіло в них міцне, і плечі в них широкі,
І мисль оформила опуклі їх лоби.
І так ішли літа, тяжкі й напівголодні,
В хлопчачих вистрибах, в заранньому труді,
І мати плакала: — Що їстимуть сьогодні,
Чим завтра житимуть хлоп'ята молоді?
І все частіш до них мовчазно й неквапливо
Гурток чудних гостей приходив уночі,
Хрумтливі бублики і в жовтій пляшці пиво,
Та ще якісь книжки у клунку несучи.
До сонних хлопчаків, всміхаючись, підходив
Любимий їхній гість, хороший дядько Клим,—
Від нього можна їм казки почуť на подив
І по-дорослому балакать можна з ним.
Він весело питав:— Ще не спите, орлята?
— О, ні! Ми не спимо, Єфремовичу, ні!—
Та тільки для Сашка, для старшого їх брата
Був дозвіл слухати розмови ті нічні.
Старою хусткою вікно запнувши щільно,
При кволій лампочці схилившись до стола,
Вони вглядалися в розкриту книжку пильно
І до світання в них розмова тиха йшла.
Коли, задумаю і тишею пойняті,
Уже розходилися останні із гостей,—
Нечутно й бережно ступаючи по хаті,
Схвильований отець підходив до дітей.
Огорнута теплом убогої постелі,
Спокійно дихала його дочка мала,
Щось бурмотів Андрій, і сні якісь веселі
Примусили тихцем всміхатися Павла.
Він поруч них сідав у роздумі й безсонні,
Вдивляючись у даль, вслухаючись у тьму,
І так сидів, лице сховавши у долоні,
І все життя тоді продумалось йому.
— Зростуть мої сини, робочі чесні люди,
Й за брата встане брат, за батька встане син,
Брати мого життя надійдуть звідусюди,

І буде путь одна, і буде клас один.
І навчимося ми землею володіти,
Як Маркс заповідав, як Ленін учить нас ...
І, може, він сказав це голосно, бо діти
Чогось прокинулись:— А що це, батьку, клас?—
Тоді, вслухаючись, аж серце било в груди,
Всі діти Цуповські почули вперш слова
Про те, що Ленін єсть, єсть Маркс — великі люди,
Що вчать робітників, як здобувать права.

II

І день такий настав, коли наймення їхні,
Не раз проказані в нічній луганській млі,
На стягах, на вустах, негасні і невтихні,
Пройшли по збудженій, збунтованій землі.
Сашка вже не було — до дального Кронштадту
Його ще цар забрав у свій балтійський флот,
І діти думали:— Чи довелося брату
Іти до Зимнього в рядах матросських рот?
З луганських бідних хиж Радянська встала влада,
І вісімнадцятий тяжкий почався рік.
Німецьких батарей важчезна канонада
За Родаковим десь гриміла віддалік.
Весняно пахнув степ. Блакитним цвітом рясту,
Як одсвітом небес, цвіли горби землі,
І сріберний полин вже прорість гнав стрільчасту,
І жайворонок мрів у звучній вишині.
Гарматний відгомін з весіннім першим громом
Мішався раз - у - раз в одних розкатів жмут.
Відступить армія. І схвалений ревкомом
Був Ворошилова розроблений маршрут:
Зберігши сили всі, на Міллерово вийти
І до Царицина пробитись крізь Лиху.
— Гатіть, гарматчики, картечню німців бийте,
Вкриваючи вогнем ніч відступу глуху!
Риплять тугі вози. Скрегочуть ешелони,
Під лязкіт буферів зчіпляючись вночі.
Тривожних коней храп. Людей тяжкі колони.
Снарядні ящики. Бляшанки бомб. Харчі.
Могуче рухання військового огрому.
— Чекай, Луганську мій! Вернемося ми знов.—
І Цупов, вийшовши з засідання ревкому,
Давно знайомими провулками пішов.
За вікнами халуп хитались чорні тіні.
Десь двері грюкали, кричало немовля.
Він тут родивсь, він жив у цій хисткій хатині,
І це його сім'я, і це його земля.

І він іде звідсіль без розпачу і страху.
— Я вдвох з Павлом піду. Бійці потрібні нам.
Я сину дам свою посріблену папаху
І навіть карабін я свій йому віддам ...
У хату він ввійшов. Звелась повільно Маша,
І тільки глянула, і зрозуміла все.
Він мовчки затагнув два ремні патронташа
І вимовив:— Павло! Хай матір принесе
Твій кожушок старий, мою папаху сиву,
І навіть карабін я свій тобі віддав ...
І він вперед ступив, і жінку мовчазливу
У втомлене лице, в уста поцілував.
— Так треба, Машенько. Чекай на зустріч скору.
Де тільки зможу, я догляну за Павлом.
Тобі допомагати доводиться Єгору,—
Сімнадцять літ йому, дорослий він цілком.—
Поблідши, звівсь Єгор і тихо змовив:— Тату,
Я не лишаюся, я йду з тобою теж.
— Куди?— Павло скипів, поглянувши на брата.—
Куди недужими ногами ти підеш?
— Лишайся, сину мій. Ось мати в тебе хвора,
І ти нездужаєш. Ех, скільки треба сил ...
Та й змовк, побачивши бліде лице Єгора,
Уперті вилиці, вузли набряклих жил.
Він сина отаким не бачив ще ніколи,—
Слова достиглої, змужнілої душі
Почув неждано він, й слова ці побороли,
І вперше він синам сказав:— Товариші,
Товариші мої, мої великі діти,
Моя і кров і плоть, сподіванка моя!
Гаразд. Учотирьох підем кадета бити,
Сашко — в Кронштадті, тут — Єгор, Павло і я.
Для революції синів даєш ти, Машо,
У горі зроджених. Тепер прийшов той час,
Коли по щастя йдуть,— нехай хоч старість наша
Нехитрі радощі зготує і для нас.
Не доживем, стара? Ну що ж,— так інші будуть,
Такі, як я і ти, не гнити у біді,
А жити в радості, й ці люди не забудуть
Бійців, які за них погинули тоді ...

III

Утрьох вони пішли. Три добрі трьохлінійки
До Ворошиловських прибавилось полків.
Смертельні грози битв, злі блискавиці бійки,
Обвал страшних атак грудьми з них кожен стрів.

З Луганську вийшовши, синів не бачив Цупов —
З трьома загонами пішли вони в похід.
Наскокував бандит, із гаубиць німець гупав,
Донський куркуль стріляв із одрізана вслід.
І німець на Лиху ще натиски посилив,
Щоб на Царицин їм дорогу перетять,—
Тоді своїх бійців спокійний Ворошилов
В атаки сам водив і вчив перемагать.

Проїшли, звільнивши путь в боях, в атаках, в січах,
У праці й випробі військової учби;
Пил маршів і боїв лежав на їх обличчях,
Піт трудних перемог їм заросив лоби.
Під Суровікіно пожару мла багрова
Затьмила обрії, заслала путь і степ.
На бій із бандою полковника Попова,
Півколом вигнувшись, за цепом рушив цеп.
Частина Цупова за залізничним склепом
Стоїть, приклад рушниць приставивши до ніг.
Наказано іти у наступ третім цепом,
І ось команда — „Руш“! Нагнувшись, Цупов біг
Зза станції, зза хат, підпалених бандитом,
На рівний луг, в траву холодну і густу.
Рушниця на руці лягла привичним гнітом
І мушка врізана трикутничком в мету.

Ось там мета — крапки, розсіпані по лугу.
Погані справи в вас, полковнику Попов!
П'ять пострілів. Тепер чергу патронів другу
З знайомим скреготом в рушницю вкласти знов,
І вправно цілити, і бити непохибно
В трьохбарвний їхній стяг, у золото погон.
Нас ждуть іще бої. Нам берегти потрібно
І кожного бійця, і кожен наш патрон.

Прокочуються вдаль уперті перебіжки.
Рвонувшись зразу, він переднього бійця
Нагнав і поруч ліг.— Посуньтесь, батьку, трішки,—
Почув здивовано. Вдивився до лица
І аж гукнув:— Павло!— Здорові будьте, тату!—
І гільза, димлячись, стрибнула у траву.
Три кулі вгнавши, він салив четверту, п'яту.
— Ну, як живеш, Павло?— Як бачите, живу!—
На ноги скочивши, хвилястим бистрим цепом
Передні рушили. Схопився і Павло.
Плечистий, кремезний, він височів над степом
І світлі кучері метнулись на чоло.
І тої ж миті лязк. Упала з рук рушниця.
Ще раз ступив вперед, ще раз вдивився в світ,
Тоді, хитаючись, повільно став хилитись.
Рукою пітною вхопившись за живіт,

— Павлушко, Павлику ... Убитий? Ні, не вбитий ...
Пакет розірвано. Розплутано бинти ...
Резерви ввів у бій біляк несамопитий.
Червоні змушені з позицій відійти.
Зомлілого Павла звалив собі на спину,
Поніс до станції. Пересвист смертних бджіл
Здригався і лящав.— Ти житимеш, мій сину.
Тебе я донесу. У батька хватить сил.—
І раптом вдарило розпечено і тупо
Десь під коліном в кість, і біль міцнів і ріс,
Та, шкутильгаючи, не зупинявся Цупов
І тіло синове, криваве тіло ніс.
Упав, підвівся знов, та, другий раз упавши,
Земля хитнулася і небо шкереберть
Під ноги попливло.— Оце уже назавше ...
Та ось вона яка, та таємнича смерть ...

IV

Удвох очунали в шпитальному вагоні.
— Я знаю, що мені ...— прошепотів Павло,
Та губи спечені були гіркі й солоні
І слово вимовить заважко їм було.
— Мені кінець прийшов.— Він показав надсилу
І змовк, вслухаючись в гранат близький розрив,
У гуркіт бою. Змовк і руку побілілу
На послану під ним соломку опустив.
— Ти житимеш, Павло ...— казав йому на вухо
Сходолий батько, сам не вірячи в слова.
Вже біля поїзду гранати рвуться глухо,
Вже крик бандитських зграй всі звуки покрива.
Метнулись зранені, рушніці чи гранати
Шукаючи навкруг. Ні бомб, ані рушниць.
Павло хрипів:— Мені однаково вмирати ...
Підвівшись раптом, впав на батька горілиць,
Безсило його примусивши лежати,
В передсмертний дужий рух останню вклавши міць.
В ту ж мить із гуркотом убік шарпнулись двері.
Розхристаний козак в вагон влетів з дверей
І, скільки куль було в козацькій револьвері,
Він стільки випустив в напівживих людей.
Так згинув перший син, Павло Петрович Цупов,
Луганський робітник і син робітника.
І над кривавищем в упор пробитих трупів
Встає його отець. Хай батьківська рука
Закрие бережно розкриті очі сина,
Словине мертвого шинелею з плеча ...

Як тихо на руках лежить його дитина,
Покірне й втомлене, слухняне дитинча ...
— Ти чуєш, Павлику ? Ти чуєш батька, сину ?
Я замордованим дітям своїм клянусь,—
Безстрашно битимусь, безтрепетно загину
За те, для чого жив, за що помер Павлусь.
Я, неподоланий, загляну смерті в очі,
Я не зйду з путі, свою обравши путь.
В полках прославлених мої сини робочі
Із краю в край землі наш прапор пронесуть ...
Знов Суровікіно було відбито вранці.
Війська ладналися продовжувать маршрут,
І над могилою постріляних луганців
Три рази прогримів прощальний їх салют.
Вологий горб землі рожево - білим цвітом
Обсипало вишень розгойдане гілля.
Вже одгримів салют засмученим привітом,
Та довго лунами гуділа ще земля.

Земля гуділа скрізь. Розгорнутим походом
Ішли в Царицино донбасівські полки.
Вставали заграви над заходом і сходом,
На півдні й півночі іскрилися клинки.
Був Цупов у боях над берегами Дону,
Був під Царициним в нечуваних боях,
Де сталінський наказ вів Армію Червону,
До славних перемог накреслюючи шлях.

V

Круг мурів цегляних глухим і мірним кроком,
В шоломи вгрузнувши, німецький йшов патруль.
Зустрічних всіх капрал тяжким обводив оком.
— Грабоване добро, капрале, карауль !
Чув Цупов їх ходу, крок вбивці й окупанта,
Приникши в темряві за Ольховським мостом.
Копита цокотять. Гетьманська п'яна банда
Промчала по путях. Брязчить стальний шолом.
Навкруг — кати й шпинки. Гуляє по Луганську
Нагайка вартових і шомпол прусака.
О, знає він, як ждуть на армію радянську
У кожній змученій сім'ї робітника.
О, Цупов знає теж тривожність днів чекання,
Вслуховання у гул все ближчих канонад,
Різка, як запах гроз, передчуття повстання
І радість звільнення, що йде з полками Рад.
Він згадує, як сам в забутій голуб'ятні
Склад більшовицьких бомб влаштовував колись

І, певно, знов десь там лежать пляшки гранатні,
Щоб руки в слушний час за кільця їх взялись.
Мигоцуть вогники зелені і червоні.
Проскиглила сурма. Майнув хисткий ліхтар.
Хтось крикнув болізно у темному вагоні
Й по м'ясу людському загув тупий удар.
Підкови лязкнули об гравій, сталь і шпали.
Тісний гурток людей за кіньми ведучи,
Гетьманські вершники ще раз назад промчали.
— На розстріл повели братів моїх вночі ...
Ми помстимось, брати! — Ривком страшної волі
Вже зроджений в устах цей вигук обірвав.
Торкнув хтось за плече, і він обличчя Олі,
Налякане й бліде, у темряві впізнав.
— Ти, дочко? — Батеньку, хутчій, хутчій додому.
В провулках — ні душі, і зараз можна йти.
Ми й не повірили товаришу твоєму,
Коли він нам сказав, що тут чекаєш ти ...
Беззвучно плакала, його зустрівши, жінка,
Дивились з захватом Микола та Андрій.
— Здорова, Машенько? А як моя дитинка?
І над колискою схилювся він мерщій.
В парадній хусточці там величалась Шура,
Тому шість місяців народжена дочка.
— Міцненька дівчинка, та, бач, яка похмура, —
Ніяк не вистромить із рота кулачка. —
Вона уже тяглась до вусів, до борідки,
Кумедно зморщившись, напружено сопла.
— Розкажуй, Петрику! Як ти пробравсь і звідки?
— Схотілося до вас, а тут іще й діла ...
Просився довго я, нарешті відпустили.
Добравсь до Харкова, звідтіля уже — пусте.
Немає, видно, в них ні нюху, ані сили, —
Ні, певно, Цупова і цей раз не з'їсте ...
Він вдома був два дні. Дружина похолола
Без сліз вглядалась в тьму, коли він з дому йшов.
Тяжкого кошика за ним поніс Микола,
Пішов до станції та не вернувся знов.
Миколу він забрав, четвертого взяв сина,
Щоб в трудній боротьбі за батьком йшли сини,
Щоб в бойовім житті їх путь була єдина,
Щоб справі партії все віддали вони.

VI

У книзі славних літ, подій і дат священних,
Рядки історії брелять, немов метал, —
Ми в них вчуваємо звучання серць натхнених

І бронзових людей ведем на п'єдестал.
Ми придивляємось в безтрепетні їх очі,
У мужні лінії спокійних їхніх рис,
І згадуєм діла і вислови пророчі,
І стяг прославлений схиляємо униз.
Безсмертна їхня кров живе в серцях народу,
Живе в серцях братів, онуків і дітей,
Ця кров, пролита в час великого походу,
Ця перша вільна кров історії людей.
Наймення і життя, достойно пережиті!
Як клятву вірності, повторюємо їх,
Увічнінені людьми не тільки у граніті,
У бронзі й мармурі, але й в серцях живих.

VII

Він впав під Харковом, під містом робітничим,
Білогвардійцями оточений навкруг,
І над закуреним димами битв обличчям
Шумів між хмарами шрапнелів круглий пух.
Схилялись небеса на руки розпростерті
По зкровленій землі, по стоптаній траві,
І повагом зійшов суворий спокій смерті,
На зціплені уста, на очі бойові.
На бронепоезді, що звався „Ворошилов“,
Громивши ворогів наводкою в упор,
Десь біля Юзівки схилюся і знесилів
І так, як батько, вмер поранений Єгор.
Тоді ж, в квітневу ніч, із Цуповської хати
Пішов іще один, останній син Андрій.
Уранці вибігши, гукала марно мати,
Вслухалась з розпачем, як розгортався бій.
Шарпнувся кулемет. І враз забрызкотили
Навальні постріли із тисячі рушниць.
В Луганському степу, край Гострої Могили
Шкуровські вершники котились з коней ниць.
Вони заповзали на непоборнім рубі,
Що перед ними встав і смертю заgrimів.
Пружності, золоті обоями п'ятизубі
Замурзаний Андрій приносив для бійців.
Слова зривались з губ, порепаних од смаги:
— Завзятий, бач, який! Ану, давай сюди...
І він вертався, й ніс для них холодні фляги,
Вщерть повні доброї луганської води.
Так з ними і пішов, вмостившись на двуколку
Між цинкових скриньок, торбин, клунків і пак,
І став улюбленцем донбасівського полку

Цей бистрий і меткий і радісний хлопча.
Шість впевнених бійців із Цуповського роду
В атаки кидались, проходили фронти,—
Лише Сашко й Андрій вернулися з походу,
Щоб матір мертвою на цвинтарі знайти.
Як батько і брати, в бою помер Микола,
На банду рушивши в загоні ВЧК.
Наган стискаючи, рука його схолола,
Та зброї звичної не кинула рука.

VIII

Як часто слово „смерть“ звучить у людській мові,
Захвилювавши думку, стривоживши почуття,
Та не лякається його більшовиків,—
Ти з нами і для нас, товаришу життя!
Ти нами стверджене і ти здобуте нами,
Ти в слові нашому, ти в нашому труді,
Переливаєшся ти нашими серцями,
Ти сповнюєш тіла і душі молоді.
Вславляймо ж, прапор свій схиляючи додому,
Осяяну життям смерть Цупова Петра,
Єгора Цупова, і Цупова Миколу,
І Цупова Павла хай слава не вмира!
Вони не згинули, вони живуть і нині,
Вони готові встать на перший клич війни.
Нехай посміє хтось загрожувати країні,
Де є такі батьки, де є такі сини!

Київ, 1938 р.

Ефраїм Райцин

НАД АМУРОМ

ПОВІСТЬ¹

VII

В колгоспі „Жовтнева Революція“ була семирічна трудова школа.

Якби не останнє засідання правління колгоспу, то приїзд нової вчительки, присланої з обласного центру для старших класів, був би темою для довгих розмов у колгоспі.

Колгоспники ще не заспокоїлись після розподілу хат, ще теревенили про вчинок Генаха і його велику дурість. Добровільно відмовитись від окремої хати! Жінки уболівали за Геначовою матір'ю, дивились їй співчутливо в очі і розважали її, ніби вона щойно поховала любимого чоловіка чи дитину.

Кейла спочатку була дійсно засмучена несподіваним вчином сина, але потім заспокоїлася. Вона звикла поважати Генаха і розуміла, що так, мабуть, треба було зробити. Недарма ж Шолем, зустрівши її, сказав:

— Не журіться, Кейло, ще цієї зими збудуємо вам окрему хату. Це я вирішив твердо. Ви хату заслужили хоча б тим, що виховали такого сина, як Генах.

Вона нічого не відповідала просторікуватим сусідкам, а ті бігли до своїх чоловіків і доводили їм, що „яка мати, така й дитина“, що Кейла не розумніша від Генаха, і що добре зробили, не давши хати таким дурням.

Серед гамору і хвилювання приїзд Софі Лін пройшов майже непомітно.

Це була дівчина років двадцяти, білява, рухлива, з ніжним, трохи веснянкуватим личком, жвавими, повними розуму, сильними очима, і грайливими кучериками на лобі. Вона місяць тому закінчила педтехнікум у Вінниці і прибула в Біробіджан з групою молодих учителів.

Окрему кімнату Софі дали, але вмеблювати її майже не

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 4, 1933 р.

було чим, і це трохи зіпсувало настрої молодой вчительки. Все ж другого дня вона вже взялася навчати дітей. Софа добре пройшла практику в технікумі і була певна, що зможе одразу захопити увагу цілого класу. Вона знала як втягти в колективне розв'язання теми всіх учнів, хоч би їх було сорок чоловіка в класі. Крім того, молода вчителька мала про запас ще одну зброю: вона добре співала і знала безліч гарних пісень, а спів — найкращий спосіб зблизитись з дітьми.

Проте несподівана небезпека чатувала на Софу. В технікумі вона звикла до думки, що труднощі вчителя зростають прямо пропорціонально числу учнів. Педагоги давали їм спеціальні поради, як провадити навчання, коли клас укомплектований понад норму. Через те Софа зраділа, дізнавшись, що в п'ятому класі є тільки п'ятеро учнів. Можна буде глибше вивчити їх, швидше зблизитись. Але двоє учнів захворіли, в класі лишились тільки одна дівчинка і два хлопчики.

Софа з перших хвилин побачила, що з таким класом колективного уроку не проведеш і план сорокахвилинного навчання явно недостатній. Діти засвоїли урок за п'ять десяти хвилин, а потім почалася злива запитань на несподівані для вчительки теми. Діти запитували Софу, як зветься сузір'я, що нагадує паперового змія, і як далеко звідси до Іспанії, і чи є залізо або золото в їхній сопці, і чому Китай дозволяє Японії знущатися з нього, чи дуже холодно в стратосфері, і коли німецька компартія поведе робітників на біт проти фашистів, і яка зараз година в Нью-Йорку, де живе брат Зяминої матері, чому в школі немає ще піонерського загону, і чи допоможе вчителька дівчаткам надписати правильні назви квіток, зібраних ними за літо в тайзі. Є серед квітів такі гарні-гарні: сині, жовті, червоні, фіалкові і формою дуже розмаїті, і запашні дуже, а як їх звати дівчаткам не знають, і хлопці сміються з них, бо квіти, кажуть вони, бабське діло. Хлопці полюють за комахами, плазунами і птахами. Вони ціле літо ганяли за строкатою пташкою з гребінцем як у півника, і ніяк не могли спіймати її, і як звати її також не знають. І чи можна збудувати в колгоспі парашутну вишку, і які авіомоделі найкращі, і що воно таке...

Дзвінок урвав зливу запитань. Софа вийшла з класу, розпалена і похмура. Вона мала ще чотири години провадити навчання дітей. Від самої думки про це вона закусил губи й нервово стріпнула головою. Кучері безладно упали на плечі. Софа згадала, що треба підстригтись. „Але тут навряд чи є голяр. Дурна! Треба було зробити зачіску в Біробіджані... А втім, тут і без зачіски обійдеться. Такому хлопцеві я і не зачісана сподобаюсь“, подумала Софа, дивлячись у вікно на парубка в демісезонному пальті і сірих валянках.

Генах Гесін проходив повз школу, але в вікно не дивився і Софи не бачив.

Осінь в останні дні набрала сили. Сонце ласкаво освітлювало зелене верховіття кедрів і модрини, що темніючи, розлигалось широкою смугою аж до далеких синіх сопок. Проте фарби втрачали буйну літню соковитість, тайга половіла, хоч все ще була повна життя. Ліворуч гадючилась сріблясто-сіра річка, поринала в чорні купинясті болота, ховалась за високим де-не-де пожовклим пірієм і знову виринала між зораними, піднятими на зуб масивами колгоспних ланів.

Останньої ночі несподівано випав глибокий сніг, мало-помалу для цих засушливих узимку місцевостей. Зелені корони дерев здивовано держали на собі білу мантию, не сміючи поворухнутись. Вітер ушух. Небо було ясне. Сонце знову посилало на землю тепле проміння, але воно було легке і безтілесне, безсиле зігріти землю й розтопити сніг.

Генах ішов просто вперед, ні на кого не дивлячись. Його мало обходили балачки й дотепи, які він чув останніми днями на свою адресу. Історія з розподілом хат відсунулась далеко вбік і вже нічого не важила в його очах. В колгоспі ніхто не ремствував. Отже вчинок його був правильний і думати про це більше немає чого. Всі Генахові думки тепер кружляли навколо єдиного, що його зараз цікавило, навколо Єти.

Сумніву не було—Єта покохала голяра. Вона гуляла з ним, дивилась на нього таким поглядом, якого Генах ніколи не ловив на собі, сміх її зробився дзвінкішим і вся вона стала якась чарівна і принадніша ніж будьколи. Тільки тепер, втративши її,—хоч вона, власне кажучи, ніколи нічого йому не обіцяла,—Генах відчув, яка це для нього величезна втрата. Йому було дивно, що кохання може так багато важити в житті людини.

За п'ять років перебування в колгоспі він звик зустрічатися з труднощами, перемагати їх. А от полюбив дівчину, не зміг привернути до себе її серця, вона віддала його другому, і пішло в нього все шкереберть. Це ж безглуздя! Єта розумна і свідомо дівчина, полюбила якогось ледаря, пишно-мовного базіку, що любить тільки себе і даремно їсть колгоспний хліб. Він, навіть, поголити як слід не вміє, чи не хоче, а драмгурток під його керівництвом уже три місяці готує якусь халтуру, і ніколи не добереш з його слів, що потрібно, щоб гурток, нарешті, закінчив хоч одну поставу.

Генах вийшов за околицю колгоспу.

Він лавав себе за неспівимість, за ще з дитинства прищеплену йому скупість на слова. Добре було б піти зараз до Єти і поговорити з нею як колись, по-товариському. Адже їй тільки сімнадцять років, а він її старий товариш і відповідає за неї. Якби ж цей голярчук серйозно полюбив її, а то ж йому це смішки. Ще одна перемога на жіночому фронті, перемога, яка лоскоче самолюбство. А дівчина страждатиме.

Треба Єту попередити, застерегти, показати їй, що то за Каціні. „Прізвище яке собі прибрав... Ух, падлюка!“

Нога підвернулась на вибої шляху і остання лайка, можливо, була викликана саме цим.

Генах піймав себе на тому, що згадка про Волю викликає в ньому шалену лють. Зробилося неприємно. Відчув, що він не об'єктивний, що в ньому говорить почуття ображеного, переможенного.

Треба піти до Волі і без ущипливих слів, як мужчина мужчину, спитати, чи з чесним наміром залицяється він до молододі недосвідченої дівчини. Припертий до стінки, Воля не зможе крутити. Знатиме, що йому бавитися дівчиною ніхто не дозволить, і Єта буде врятована від зайвих страждань.

— Я це якось переживу,—твердив собі Генах,—головне подбати про Єту. Коли вже так склалося, нехай хоч вона не зазнає душевних мук.

Швидкою ходою, мало не бігом, повертався Генах до колгоспу. Він поспішав на побачення з Волею і... непомітно для себе опинився на молочарській фермі.

— Витри ноги об ряднину,—крикнула до нього Єта,—занесеш заразу валянками в телятник, буде тоді клопоту...

Генах старанно витер ноги і з цікавістю оглянув коровник. Уже давненько він сюди не заглядав і помітив тепер значні зміни.

Ліворуч у два ряди були стійла. Підлога суха, підметена. Постілка лежала свіжа. Корови стояли в стійлах, в одному ряді рослі рябі сименталки, у другому—червоні німкені, стрункі голандки, і тільки під дальною стінкою в кутку стояли ще останні три миршаві волохаті корівки місцевої породи. Молодий короткорогий бугай Бахус був прив'язаний важким ланцюгом в окремому відгородженому місці. Він неспокійно нюхав повітря і виявляв коротким тужним мугиканням своє ремство з приводу розлуки з подругами.

Праворуч був телятник, теж поділений на дві половини: в більшій стояв молодняк, а менша, куди повела його Єта, приділена була для назимків і недавно народжених телят. В цьому приміщенні особливо пильнували чистоти. Сторонніх, як правило, сюди не пускали. Посередині телятника стояла піч, щоб підтримувати в телятнику однакову температуру, а в великих світлих вікнах були кватирки для вентиляції.

— Диви, Генька,—крикнула Єта до Генаха,—„Зорька“ народила вночі цього красунчика. Поглянь, яке гарненьке і граціозне телятко. Я хочу назвати його „Грація“.

Генах криво усміхнувся.

— Ну, знаєш, граціозність у бичка не надовго. Придивись до нього і помітиш, що в ньому щось уже нагадує вольовий сердитий погляд Бахуса. Я б дав йому ім'я „Воля“.

Єта дзвінко засміялась і заперечливо захитала головою.

— Ні,— сказала вона,— це ж людське ім'я. І потім, у на-
шому колгоспі є вже один з ім'ям Воля. Ех, Геню, якби ти
був дівчиною, я б тобі щось розповіла.

Вона погладила кволу голівку телятка і, зашарівшись,
глянула на Генаха.

— Яке щастя жити на світі, любити всіх і бачити навколо
себе всіх щасливими.

— Знаєш, Єто, я їду на лісозаготівлі на цілу зиму.

Ці слова були однаково несподівані для обох. Ще хвилину
тому Генах мало думав про лісозаготівлі. Але тепер йому
палося, що інакше не може бути. Колгосп виділяє, за дого-
вором з ліспромгоспом, колгоспників і коней до них на ро-
боту в лісі. Він поїде на лісозаготівлі. У колгоспі взимку
йому однаково мало що робити.

Єта здивувалась, але не дуже засмутилась. Генах з хво-
робливою спостережливістю це помітив. Товариська розмова
на болючу, єдино важливу для нього зараз тему не в'язалась.
Та й бачив він, що розмовляти було ні до чого.

— Тебе мобілізують, чи ти їдеш з власної волі?

— Колгосп нікого не може мобілізувати. Їдуть тільки до-
бровільно. Але охочі знайдуться. Наші колгоспники розуміють,
що лісозаготівлі—важлива річ. Без лісу навіть топорища не
зробиш. Крім того, зимою ніде так не заробиш, як у лісі.

— А коли їдете?

— Днів через три.

— Напишеш з лісу, як там і що? Там певно дуже хороше.
А дівчат теж беруть на лісозаготівлі?

— Ти б поїхала туди зо мною?—ступив крок уперед
Генах.

Єта завагалась і не відповіла.

— Добре,— сказав Генах, рушаючи до дверей,— напишу.

— Ти ж зайдеш перед від'їздом попрощатися?—крикнула
Єта Генахові навздогін.

Проходячи попід вікнами телятника, Генах почув голос
Єти. Вона співала пісеньку з п'єси, яку готував драмгурток.

VIII

Вийшло так, що Генах через три дні не поїхав. Він лежав
хворий на грип, простудившись після несподіваного взимку хо-
лодного душа, і кусав нігті з досади. Шестеро колгоспників ось
уже кілька днів як виїхали з кіньми на лісозаготівлі, а він
лягає в ліжку і не знати коли видужає. А згоду пра-
вління поїхати на лісозаготівлі він здобув не легко.

Шолем з біса упертий. Як затнеться, то хоч би що—не
змінить своєї думки. Колгоспники мабуть через те і поважали
свого голову правління. Шолем мав звичку вислухати до

кінця все, що йому кажуть, поміркувати трохи і спокійно кількох стислих словах дати відповідь. Колгоспники знали, що його відповідь остаточна. Коли навіть хто з них інколи сперечався з ним, то тільки на те, щоб мати потім право сказати: „вже я на нього тиснув і так і так, а він як уперся, з місця не зрушиш“.

Коли Генах сказав Шолемові, що збирається на лісозаготівлі, той пильно глянув на нього, не кваплячись, витяг кис з самосадом, одірвав шматок паперу з газети „Тихоокеанська зірка“ і скрутив акуратно цигарку. Лише після першої затяжки він запитав:

— А з трактором як?

Генахові полегшало, що не почув короткого і безнадійного „ні“, але запитання теж було не з легких. Правління придбало невеличке динамо, щоб узимку мати свою електрику і пустити млин для власних потреб, а в вільний час моложити і пшеницю сусідніх колгоспів. Динамо мав рухати трактор, якого МТС залишила в розпорядженні колгоспу.

— Не я ж один тракторист у колгоспі,— заперечив Генах,— є ще троє.

— Балакай. Сам знаєш, що вони трактористи тільки при тобі. А хто ремонт зробить, коли тебе не буде і трактор заведе? Скажеш, може, Саню покликати?

Генах усміхнувся. Саня був постійним об'єктом для жартів у колгоспі. Невисокий на зріст з вузькими плечима, квадратними, майже жіночими рученятками, Саня дивився на всі переляканими оченятками, ніби боявся, що ось-ось його вдарять. Коли Саня стояв спиною, можна було подумати, що це п'ятнадцятилітній хлопчик. Тільки густа руда борода з сивиною і сила зморшок коло очей свідчили, що йому вже понад сорок.

Уже кілька місяців жив Саня в колгоспі, і хоч переконався, що він нездатний ні до чого, його не виключали, ставились до нього чомусь поблажливо. Може тому, що всі знали його історію, яку він іноді, мимрячи і плутаючись, розповідав. Під час громадянської війни, розповідав Саня, Тютюнник учинив погром в містечку, де він жив. Одного його сина вбили жінку згвалтували, а він з переляку трохи не збожеволів, вже не зміг заспокоїтись після цього. Через те і послала його дружина сюди, а сама не поїхала, бо не терпить його лякливості. А зараз він,— додавав Саня,— не лякливий, тільки не любить рушниць, багнетів, ножів, огню і дуже боїться крові.

Саня був за сторожа в корівнику і мав там пів трудодня. Він топив грубку, приносив свіжу соломку, вигрібав гній, але тільки дерев'яними граблями. Залізні вила лякали його. Навщо складніше він не був здатний. Через те, коли траплялась яканебудь морочлива справа, колгоспники жартома пропонували доручити її Сані.

Генах усміхнувся і сказав, що трактористи обійдуться без цінної поради. Вони за останнє літо добре підкувались, виїздили як слід трактор і знають, як ходити коло нього. Та й загалі вони вчотирьох учора переглянули кожний гвинтик. Цьому трактор, стоячи на одному місці, працюватиме — не підтопається.

Шолем мовчки кутив і задумливо дивився у вікно. Генах відмовив натиск.

— А на лісозаготівлях потрібен хоч один комсомолец із колгоспників. Від нас туди їде Мойше Соловей і ще кілька зелених. Їм там щонебудь буде не до шмиги і вони втечуть додому. Колгоспові буде сором, і державі збитки.

— За трактор ручишся?— спитав Шолем.

— Даю гарантію.

Шолема теж увесь час непокоїла майбутня поведінка колгоспників у лісі. Робота там важка і незвична для степовиків. Щоправда, Генах теж уперше заготовлятиме ліс, але на нього можна покластися. Він хоч і молодий, а добре впливатиме на решту. Шолем дав згоду.

Умовились, що через два дні Генах вирушить до лісу.

Від'їзд затримався через нещасний випадок. Пізно ввечері, коли сусідка зайшла до Кейли спитати, як почуває себе Генах, стара пошепки казала їй:

— Я цілий день була тоді щось неспокійна, місця не могла собі знайти. Серце віщувало недобре. Хочете—вірте, хочете—не вірте, а це вже в мене прикмета: коли вночі мені сниться покійний чоловік, та ще з таким сумним видом, лихо неминуче.

Кейла ще довго шепотіла сусідці про інші свої сни, але Генах уже не слухав. Він знав, що мати вранці непокоїлась зовсім з інших причин. Вона дізналась, що син їде в ліс, і саме через те губи її були білі і руки злегка тремтіли. Подія в корівнику була і для неї несподіванкою.

День був як усі дні. Зранку сонце зійшло багряне. Все віщувало бурю. Проте згодом випогодилось. Навкруги колгоспу залягла спокійна тиша. Навіть покрякування шелихвости-сороки не порушувало загального спокою. Свіжою санною дорогою привезли перший транспорт сіна. Конюхи розпрягли коней і вели їх на водопій. Кури і підсвинки блукали по вулиці, шукаючи поживи. Порипували журавлі над криницями. Все дихало певністю і супокоем.

Невідомо хто перший ударив на гвалт, але за хвилину вже всі знали, що горить новозбудований корівник — краса і гордість колгоспу, і колгоспники, на ходу вдягаючись, побігли туди.

Доярки покинули корівник тільки на п'ятнадцять хвилин. Вони пішли з відрами по воду, щоб було чим помити коровам дійки перед вечірнім доїнням. А коли повернулись, уся будова вже палала.

Кедрові балки потріскували, кректали і упрівали, вкрилися дрібними росинками смоли. Вогонь жадібно вилизував ці краплинки і сунув далі.

Ета перша підбігла до дверей корівника і рвучко шарнула їх. Треба було рятувати корів і телят. Двері досі нікому не замикались. Усередині корівника завжди хтось вартував здебільшого, Саня, але цього разу двері були чомусь підперзсередини. Саня на поклик не відгукувався.

Доярки перебігли на другий бік будови, до запасних дверей, в які викидали гній. Ці двері були не замкнені, але з них валив густий дим і невиситима вогняна потвора пожадли висуувала з диму довгі і в'юнкі язики полум'я.

Не гаючись, Ета скинула з себе козушок, нап'яла його на голову, щоб не задихнутися в диму й шугнула в двері. Треба було проскочити сіни, а в корівнику було вже безпечніше. Генах, що ледве встиг прибігти, розпачливо скрикнув: Загинеш!—і кинувся слідом за Етою.

Що далі трапилось, Генах не міг би розказати. Він спікнувся об щось, упав і мало не задихнувся. Одіж на ньому загорілась. Його витягли, облили водою, принесеною доярками, і приголомшеного повели додому, заспокоюючи:

— Не хвилюйся, людських жертв нема.

Ета дійсно встигла проскочити до великих дверей, за якими вогонь не так лютував, і відчинила їх. Відчинити було не так легко. Двері хтось підпер кілком, а засув міцно зав'язав мотузкою.

Вигнати корів з корівника і врятувати їх не пощастило. Вибіг тільки бугай, та й він через хвилинку уже рвався назад і тужно ревів.

Шолем вишикував колгоспників з завітреного боку, щоб не дати огневі перескочити на інші будинки. Багряне полум'я зловісно гасало по сухій будівлі. Воно змагалося з заходом сонця, теж багряним і зловісним.

Через півтори години все кінчилось.

Ніхто не розходився. Колгоспники, зціпивши зуби, мовчки стояли над згарищем. У декого з чоловіків набігали сльози на очі, це були сльози люті і обурення зі злочинної небережності невпійманого за руку тюхтія.

„Необережність? А може ...“

Шолем уважно роздивлявся навкруги.

— Не бачили Саню? — запитав він.

— Він був у корівнику, коли ми пішли по воду, — сказала Ета.

— А зараз де він?

— А хто його знає...

— Цей дурник боїться вогню...

— Певно десь сховався...

— Не турбуйся, не згорів.

— Дурний, а свою шкуру врятує...

Шолем нічого не відповідав на репліки колгоспників. Він подався до контори правління, щоб зв'язатися по телефону з райміліцією, з командиром прикордонного загону. Здалеку показалась постать вершника. Це був начальник застави Козлов. Він зіскочив з коня і разом з Шолемом пішов до контори.

Колгосп, здавалося, вимер. Ніде в вікнах не видно було хоч будьякого руху. Тільки в шибках відбивалося багряне проміння. Шолем мимоволі оглянувся. Ні, полум'я вже згасло. У вікнах мінилось проміння призахідного сонця.

Вночі прийшли до Сані. Він лежав, укритись ковдрою поверх голови і, видно, спав. Прокинувся він цілком натурально. На всі запитання відповідав, своїм звичаєм, невиразно, придуркувато усміхався, мимрив щось про сон, про банду Тютюнника, про жінку... Усмішка на його обличчі була безтімна, як звичайно. Тільки раз,— помітив Шолем,— думаючи, що ніхто за ним не стежить, Саня кинув на Козлова тривожний погляд. В його очах на ту мить від безтімності і слідів не лишилось. Це сталося так блискавично, що Шолем завагався, може воно йому тільки здалось.

Що Саня винен у пожежі, не було жодного сумніву. Шолем тільки не міг вирішити, чи це свідомо підготовлений влочинцем підпал, чи необережне поводження з вогнем придуркуватого, який не відповідає за свої вчинки.

Трус затягся. Козлов уважно проглядав усі папери, книжки і газети, що були в кімнаті. Саня перестав мимрити, зробився сонливий і хотів навіть лягти спати. Та ось сонливість зринула з його обличчя. Козлов запропонував йому одягтись і пред'явив ордер на арешт.

Саня опустил голову. Лице його було бліде і схвильоване. Звичайного виразу придуркуватості Шолем на ньому вже не помітив. Саня мовчки одягнувся і рушив до дверей.

IX

Колгоспники довго не могли заспокоїтись після пожежі. Палаючий корівник і тужне ревіння худоби не могли так скоро стертися з пам'яті. Немало було говорено і про Саню. Всі були певні, що він винен у пожежі, і кожен тепер доводив, що вже давно попереджав правління. Сивий Міхель нагадував, що з самого приїзду Сані він єдиний казав усім: „не треба нам дурнів, у нас і з розумними переселенцями доволі мороки“.

— От ви розумний,— розсердився один,— то поясніть, у чому тут справа?

Пояснити не міг ніхто з колгоспників. Єдиний, хто б може пояснив—це Козлов. А втім його ніхто не запитував. Та він певно і не відповів би.

Лише через кілька місяців після пожежі Козлов прийшов до колгоспного клубу, прочитав колгоспникам газетне повідомлення про наступний процес групи диверсантів і шпигунів на Далекому Сході. У списку підсудних фігурувало ім'я прізвище „дурника“ Сані. Тільки тоді Козлов завіз розмову про пожежу.

— Я знаю,— сказав він,— що дехто з вас дивувався, як це можна серйозно ставитись до вчинків таких прибитих, придуркуватих людей, як Саня. Але він не був придуркуватим і оповідання його про пережиті ним погроми, про убитого сина і згвалтовану жінку він вигадав, щоб викликати у вас жалощі до себе і таким чином приспати вашу пильність. Він був не дурний, а хитрий, замаскований ворог.

З докладної інформації Козлова колгоспники довідалися, що в області, крім Сані, діяла ще ціла купка ворогів. Вона була зв'язана з розвідкою сусідньої держави, намагалась чинити різні диверсійні акти, збирала відомості, потрібні для іноземної розвідки, і за всяку ціну силкувалась просунути в усі прикордонні колгоспи своїх людей.

Щодо Сані, то він давно вже викликав підозру у прикордонників своїми частими прогулянками неподалеку забороненої зони. Ця підозра ствердилась після зізнання захоплених ще восени за допомогою дітей двох диверсантів, які перейшли в нашому районі кордон. І ось, коли Саню мали заарештувати і ордер на арешт уже був підписаний прокурором, він ще встиг зробити підпал, сподіваючись викликати нездорові настрії серед колгоспників.

— Хоч сивий я,— сказав у своєму виступі Міхель,— а бачу, що все ще не набрався розуму, гав ловлю. Загордівся, думав, де там такому, як Саня, мене обдурити? А виходить, що він мене за носа водив. Виходить, що наші хлопчики — он, Шолемів і Мойше Солов'я — розумніші і зіркіші за нас. Так ні ж,— вигукнув він з молодечим запалом,— мене ніякі Сані більше на гачок не візьмуть. Дарма що я старий і мирний коваль з фаху, я буду надалі такий же пильний, як і наші славні прикордонники.

Слова сивого Міхеля підхопили всі колгоспники і в ухваленій резолюції вимагали нещадної кари для викритих ворогів народу.

Х

Перші дні після пожежі Єта була як причинна. Вона чашенько йшла до корівника і ніяк не могла себе переконати, що таку гарну будову мов язиком злизало, хоч у пам'ять добре врізались всі подробиці жахливої пожежі. Єта була вибита із звичної колії. Ще два тижні тому вона була заклопотана цілий день, мала певне коло обов'язків, знала своє ро-

поче місце в складному колгоспному господарстві. А тепер, хоч усі хвалили її за геройство і з особливою любов'ю розмовляли з нею, вона почувала себе ніяково, неначе їла чужий хліб. Її сама соромилася цих — „як у якоїсь тендітної баришні“ — почуттів, і нікому про них не казала.

Вона знала, що Генах застудився після невдалої спроби рятувати її і не виходив з дому. Проте, відвідати його ще не збралась. За самовідданий вчинок їй була Генахові вдячна і разом з тим нервувалась. На пожежі був і Воля. Він теж бачив, як вона скочила у горящий коровник, проте лишився на місці. Чому ж Генах кинувся їй на допомогу, а не Воля, що присягався, ніби повік життя кохатиме її? Що він: боягуз, чи брехун?

Увечері Воля покликав її на прогулянку. Її пішла з ним і насторожено чекала, що він скаже. Ставити питання руба не хотілось. Було лачно, що доведеться робити гіркі рішучі висновки і цим самим взяти на себе тягар нових переживань.

Опуклі чіткі зірки були густо розсипані на темносиньому небі. До морозного свіжого повітря домішувався запах печива. Десь пекли пшеничний хліб.

„Відкладемо розмову на завтра“, подумала про себе їй. „Може більше не доведеться вдвох гуляти“.

Воля не розумів причини її похмурості. Йому здавалось, що вона все ще не заспокоїлась після нещасної події. Про себе він засуджував „безглузде ризиконування“ життям задиля врятування кількох корів. Проте вголос Воля похвалив її за сміливість і гарний душевний порив. Він змалював їй вчинок з різних поглядів, сам запалився своєю красномовністю, назвав їй героїнею, порівнював її з біблійською Деборою, Юдіфью, Жанною д'Арк, ніжно заглядав у сині, як „біробіджанське небо“, її очі і за одним разом цілував її пухкі дитячі губи.

Його слова заколисували, п'янили. Вона з цікавістю молоді, незвичної до словесної еквілібристики, дівчини, стежила за несподіваними стрибками Волиної мови, за летом його барвистих думок і казала сама собі:

— Такі, певне, бувають поети — малодіяльні, пишномовні, сповнені різних, ледве вловимих почуттів. Генах діє, бо для нього все просте і ясне, а Воля — поет. Він весь у полоні суперечливих думок і не може стрімголов кинутись у вогонь... А шкода!

Розчарування легкою хмаринкою набігло на її личко. Вона шкодувала, що герой її першого роману, поетичний Воля, не може разом з тим бути і таким сміливим, рішучим, безоглядно відданим колгоспові, як вона, як Генах, як тисячі інших юнаків.

Досі їй любила Волю і вірила йому в усьому. Він був для неї незаперечним авторитетом, осліпив їй своєю красо-

мовністю. Тепер вона помітила, що й на сонці є плями. Пшана до Волі захиталась.

Чи можна любити, не поважаючи? Це питання мучило не давало спокою.

Коротка смуга бездумного щасливого кохання закінчилася. Її довго не могла тієї ночі заснути.

Як легко, ясно було жити два дні тому, і як усе ускладнилось через той безглуздий трагічний випадок! Проте, хіба безглуздий? Її згадала все, що гомоніли про Саню. А прикидався таким блаґеньким, таким дурником!

Засинаючи вона повторила вголос слова сивого Міхеля — Не вір ніколи очам своїм.

Правління колгоспу мало місячну путівку в санаторію Кульдур. Шолем викликав Її і запропонував їй поїхати на курорт. Її подумала, що їй корисно буде на місяць покинути колгосп, де за останні дні довелося стільки пережити. Вона погодилась.

Перед від'їздом Її забігла до Генаха попрощатися. Він часу пожежі вони ще не бачились.

Генах лежав хворий. На щоках був гарячковий рум'янець, а каштанове волосся місцями було підсмажене в вогні. Ще не встиг постригтися. Мати на превелику силу вдержувала його в ліжку. Він поривався швидше поїхати в ліс. Інші за контрактовані вже з тиждень тому виїхали. Але жар все ще не спадав і фельдшер заборонив навіть думати про від'їзд протягом ближчих семи-восьми днів.

Її по-дитячому раділа путівці і кепкувала з хворого „дідуса“, що лежить прикутий до ліжка, коли на дворі чудесна зима, аж очі сліпить від білого-білого чистесенького снігу, який горить і міниться під цілоденним промінням сонця.

„Дідусь“ нервово поправляв на собі ковдру, червонів і бліднув, як маленька дівчинка. Мати вийшла до сусідки, нікого в кімнаті більше не було, треба зараз, негайно поговорити з нею по щирості, зворушити, переконати, знову повернути її симпатії до себе, висловити все передумане на цьому ліжку за тиждень хвороби. Але з чого почати?

Генах розкриває рота і безпорадно всміхається. Слова не лізуть з горла. Щоб сховати ніяковість, він закашляв.

— А ти й справді добре застудився, — сказала співчутливо Її.

— Ет! — махнув рукою Генах, зрадівши, що знайшлася тема для розмови. — Невеличка простуда, а держать у ліжку, як дитину. Років сім-вісім тому тут інакше лікували. От, наприклад, пригадується таке. Коли тільки заснували наш колгосп, захворів один з переселенців на запалення легенів. Шляхів тоді ще не встигли проторувати, за межами колгоспу

і всі сторони простягалася тайга, недосліджена, таємнича, радлива, на кожному кроці грузьке болото, багністі паді. Герхи проїхати до міста було героїзмом. Кінь вгрузав у болото по живіт, доводилось щоразу злазити і по груди в воді, і коня за собою. І ось, як на злість, захворів колгоспник, і лікаря нема. Що робити з хворим? Ніхто не знає. А жар тільки шає. Вирішили, що треба його перевезти до міста. Та не так легко тільки сказати: перевезти хворого до міста! Працювала годі в нашому колгоспі сама молодь, що приїхала сюди будувати нове життя. Багато з них начиталось дома різних пригодницьких книжок. Згадали вони, що червоношкірі індіанці везуть хворого на ковдрі, прив'язаній до двох коней. Молодь підхопила цю ідею. Хворий був літній переселенець, але теж не заперечував. Він мав і був байдужий до всього, що з ним робили. Дорога, можеш собі уявити, була жахлива. Нещасний кілька разів скочувався з простирадла просто в болото. Один раз коні злякались і мало не потоптали його. Взагалі, дивно, як він не помер від цієї подорожі і кількох холодних ванн, від яких і здоровий міг на смерть застудитися.

— Уявляю собі,— засміялась Ета,— яким він після цього вробився ентузіастом... скорішої втечі звідси.

— Еге ж,— сказав Генах,— знайшла ентузіаста втечі. З якого часу ти запідозрила нашого голову правління в тому, що він колинебудь хотів утекти з колгоспу?

— Хіба це був...?— широко розкрила очі Ета.

— Умгу,— сховав ледве помітну посмішку Генах,— це був Шолем Сівак. Як бачиш, він від запалення легенів не помер,— а мене через дурницю держать у ліжку.

Генах жартами применшував серйозність свого захворювання. Він не любив, щоб його жаліли. Особливо боявся він жалощів Ети. Проте він напружено ждав, що вона скаже. Хотілося побачити на її обличчі стурбованість, почути від неї, що хвилюється за нього, дізнатися, чи розуміє вона, що він кинувся слідом за нею в огонь не тільки з товариських почуттів...

— Нічого,— заспокоїла Ета,— полежиш трошки, кашель пройде, а тоді пойдеш. Лісозаготівлі не втечуть від тебе... Ну, треба йти.

Вона простягла йому руку на прощання і знову попросила написати, як воно там у лісі. Пообіцяла теж написати в Кульдура.

Двері безшумно зачинились. Мати оббила їх повстю. Генах подумав: „певно побігла прощатися з Волею і там навряд чи так квапитиметься з прощанням“. Він заздрив Волі, кусав собі губи з досади, що не зміг досі вирватися звідси. В іншому місці, на напруженій роботі він постарався все забути і не ревноувати. Генах обурювався на себе за те, що заздрить, ревнує, але не міг себе перемогти.

Воля не знав, що є в колгоспі людина, яка заздрить йому, а коли б знав, то був би здивований. Він здавався сам собі найнещаснішим у цілому світі. В цьому самовпевненому юнакові дивно сходились протилежні почуття. Він вважав себе вищим за всіх цих, на його думку, примітивних людей, що ніколи не дерзали спинатися на верхів'я мислі. Але разом з тим почував, що сам він невдаха, людина з великими претензіями, покищо не здійсненими. Щоправда, свідомий своєї неповноцінності, він ховав це глибоко в серці і маскувався про око людське широкомовними пишними деклараціями. Він переконував сам себе, що свідомо марнує свої сили на мізерну, хоч і потрібну культурницьку роботу в колгоспі.

Воля лежав на своєму дерев'яному ліжку, поклавши ноги на бильце, і байдужим поглядом дивився в почорнілий від кіптяви сволок на стелі. Не першої свіжості халат валявся зім'ятий на стільці. Як це часто з ним траплялось, він вирішив сьогодні нікого не голити.

— Мене нема дома,—крикнув він сердито, почувши, що хтось узявся за клямку дверей.—Я зайнятий, готуюсь до репетиції. Завтра приходьте,—сказав він, не міняючи пози, бо хтось таки нахабно ввійшов.—Лізуть, не питаючись,—про бурмотів він крізь зуби так, щоб прибулий почув.

— Це ви Обломова готуєте до постави, чи що?—почув Воля жіночий голос і схопився з ліжка. Перед ним стояла невисока на зріст, по-міському вдягнена дівчина і насмішкувато дивилась на нього.—Я вчителька тутешньої школи. Хотіла підстригти свої патли, але бачу, що помилково потрапила не до голяра, а до героя роману Гончарова. Скажіть, будь ласка, ви всіх так гостинно приймаєте, чи тільки беззахисних дівчат?

Софа невимушено покрутилась по кімнаті, оглянула обстанову голярні, що zarazом була і приватним житлом Волі та його батьків, а потім, не діждавшись запрошення, сіла перед невеличким висячим дзеркалом.

— Підстрижіть,—сказала вона удавано-суворим тоном і грайливо стріпнула волоссям.

Воля швидко вдягнув халат. Пригнічений настрій зник, рухи мимоволі зробились театральними. Перед ним була дівчина, до якої варт було позалицятись.

XI

Білява гнучка береза горнулась до гінкого стовбура кошлатої ялини. В темряві ночі здавалося, що то неспіливі коханці ховаються від чужих нескромних поглядів. Береза тремтіла потемнілою від холоду кроною, шукала захисту на широких грудях свого оборонця. Вітерець був невеличкий, але

кошкульний. Зірки на безхмарному небі раптом заблищали на повну силу. Темрява однак не зменшилась від цього. Тільки сонки виразніше чорніли округлою хвилястою лінією на синьому фоні зоряного неба.

Наближався світанок.

Коло машини обльвівязку вовтузився шофер, а п'ятеро пасажирів вмошувались у кузові півторитонки між клунками і якимись бочками.

Кейла проводжала Генаха. Вона підстелювала соломи синьові, щоб зручніше було їхати, щоб, боронь боже, ще раз не застудився. Вона зітхала і кривила губи, але нічого не казала, щоб не хвилювати Генаха. Під час хвороби він і так перерувався. А тепер, ще не видужавши як слід, їде в ліс без матиного догляду.

Генахові було соромно перед сусідами по машині, що мати так клопочеться коло нього. Проте спинити її він не наважувався.

— Годі, мамо! — нарешті сказав лагідно Генах, — не турбуйся. Мені зручно. Ну, — полегшено зітхнув він, — шофер сідає в кабінку. Рушаємо... Бувай здорова і не хвилюйся даремно... Гаразд, гаразд, напишу...

Загула прощально сирена. Машина рушила. Виїхали в тайгу. Фари освітлювали тільки вузьку смужку покрученого шляху. Обабіч його в густій темряві бовваніли стовбури поодиноких дерев. Шофер дав газ. Вітер ударив в лице, він одразу зробився колючий і ущипливий. Захоплювало дух. Генах сів спиною до шофера і заховав носа в комір кожуха. Так легше думалось. Хотілося продумати все, що жде його на лісозаготівлях, яку громадську роботу зможе там виконувати і чи вдасться з перших днів навчитись валити дерева, щоб не соромно було перед професіоналами-лісорубами. Думки мимоволі поверталися до колгоспу, де кілька років тому вони всі — нові переселенці, недосвідчені в сільському господарстві люди — викликали часом зневажливу усмішку на устах сусідів-козаків. Це було давно, тепер ніхто з козаків уже не сміється, але гостре почуття сорому тих часів збереглось у пам'яті.

„Невже доведеться ще раз пережити такий стан?“ подумав Генах і сам себе заспокоїв. Зневажливі усмішки сусідів і почуття гострого сорому у переселенців траплялися в минулому через те тільки, що ніхто з них не був певний, чи зможуть євреї навчитися ходити коло землі, та до того ж у незвичних умовах далекосхідної тайги. Зовсім інша річ тепер. Всі переконалися, що єврейські колгоспники і робітники працюють не гірше за інших, а коли першого часу він буде невправний на лісозаготівлях, то в цьому нема нічого дивного. Адже він не сміявся з молодих трактористів, що відбували у нього практику. Так само, мабуть, поставляться до нього і лісоруби, коли побачать, що він хоче навчитися рубати ліс. Непевне

почуття остраху перед небезпечною роботою ворушилось де-у-у глибині душі, але Генах уперто приборкував його і знав, що ніхто сторонній ніколи не помітить на його обличчі боя-кості. От тільки невідомо, як там інші колгоспники. Адже він морально відповідає за них перед правлінням колгоспу.

Колгосп! Він уперше за п'ять років покидає його. Не випадало якось, то й не хотілося нікуди їхати. В колгоспі кожний робочий день на обліку. Завжди є спішне діло. Оранка змінюється сівбою, за сінокосом ідуть жнива, а там картопля, оранка на зяб, корчування, ремонт тракторів і сільськогосподарського реманенту, заготівля дров і будівельного матеріалу дива, вже й весняна оранка знову наступає. Всі дні з ранку до пізньої ночі були вщерть заповнені цікавою змістовною роботою, самоосвітою, комсомолом, втягуванням в активне громадське життя молодших товаришів, таких, як Єта...

Він усміхнувся, піймавши сам себе на немудрих хитрощах. Адже дав собі слово не думати про Єту, проте, щоразу вертається до неї. Виходить, що і виїхавши за межі колгоспу він не звільниться від згадок про своє невдале кохання.

„А може все таки слід було поговорити одверто з Єтою. Застерегти її, показати, куди й до чого вона йде, вияснити наскільки вона захопилась Волею. Бо виходить, що він з першої хвилини залишив поле бою, здав усі позиції і навіть найменшої спроби не зробив позмагатися з режисером. Гордість, почуття гідності не дозволили? Ні, просто він тютхтіїв ганчірка, яку перший-ліпший може відштовхнути ногою. І ніякого тут благородства нема“...

Машина підскочила на вибоїні. Генах розплющив очі. Вже розвиднялося. Розмотувався засніжений шлях спід коліс серед жовтувато-сірої тайги. Де-не-де шлях розбухав засніженими вибалками і скидався тоді на удава, що проковтнув надмірну здобич.

Генах любив природу і відчував її всім еством. Він не ра-освоював нові ділянки тайги, викорчовував пні порубаного лісу, проходив першою борозною по незайманій цілині. Доводилося частенько висушувати заболочені родючі галявини, вкриті барвистими килимами незаних йому раніше квітів. Він звик боротися з природою і знав, що вона не ворог йому, а невичерпне джерело людського добробуту.

Пейзажі, що бігли перед очима, як у кіно, заспокоювали Генаха. Він повернувся лицем вперед, щоб краще все бачити. Хвилинами захоплювало дух, але цікавість перемогла. Генах щільніше загорнувся в кожух і почав оглядатися навкруги професійним поглядом шофера-тракториста, що звик воднораз охоплювати всі деталі.

Авто обережно з'їхало на маленький місток. Генах добре знав, що біля таких містків ґрунт осідає і вони височіють ніби двобортні трампліни, не на допомогу, а на горе проїжд-

ним. Коли є найменша можливість, шофери обминають їх. Місток проїхали. Бочка, на якій сидів Генах, хитнулася назад і машина знову плавно помчала далі.

Обабіч шляху тікали назад бруднуваті коври тайги, розмережані чагарником, пожовклим пірієм і чорними засніженими зверху купинами моху. Небо теж було вкрите купинами брудних хмарин, як тайга — купинястим мохом. Генахові інколи здавалося, що тайга відзеркалюється в безмежному небі, наче в озері. Він, усміхаючись про себе, задирав голову і шукав на небі спільне з земним пейзажем.

Машина сердито загарчала і, пирхаючи, почала здиратися вгору. Шлях ішов через ланцюг великих округлих сопок. По той бік сопок весь обрій заступав неозорий суцільний ліс.

Генах уп'явся поглядом у чорну лісову смугу. Там, у хащі кедрового лісу, йому доведеться прожити кілька місяців. Нове набило і лякало своєю новизною.

XII

У Біробіджані, обласному центрі Єврейської Автономної області, Генахові довелося заночувати. Підводи з харчами, сказали йому в конторі ліспромгоспу, підуть у ліс лише післязавтра вранці. Він зможе з ними поїхати, а покищо нехай погуляє в місті.

Генах не заперечував. У Біробіджані він не був з самого свого приїзду на Далекий Схід. Знав, що тут величезні зміни, про них багато розповідали новоприбулі переселенці. Одні пристрасно вихваляли, а другі ще пристрасніше ляли гомінке місто з його незвичним для них побутом і традиціями. Так, це молоде місто, місто-немовля, уже мало свою історію.

Десятки років животіла, загублена в тайзі маленька козацька станиця Тихонькая, ніким не знана, нічим не примітна. Навіть за громадянської війни Тихонькая нічим не вславилась, тоді як її сусідки-станції Ін і Волочаївка — вписали незабутні героїчні сторінки в історію революції на Далекому Сході.

Генах проходжався рівними й просторими вулицями Біробіджана, придивлявся до руху легкових і вантажних автомобілів, перебігав поглядом з триповерхових кам'яних будинків облівиконкому і нормальної школи на чепурні приміщення театру, технікумів, з „Гастронома“ на „Універмаг“, з нового пишного вокзалу на автобуси, на людей, що з діловим виглядом кудись поспішали, а пам'ять, тим часом послужливо демонструвала перед ним в уповільненому темпі кіноплівку напівзабутих спогадів: „Біробіджан 1931 року“ можна було б назвати ці кадри.

Ось купка новоприбулих вилазить з вагона після двадцятиденної подорожі. Десь оддалік блимають тьмяні вогники стан-

цій. Довкола великі калюжі. Сподіваного перону не видно.
„То оце і є Бір-робіджан? А гр-рязі скільки! — скрикує невисокий на зріст хлопець з сміхотливими очима. Енергійними рухами і буйним чубом, що вибивається спід кашкету червоноармійського зразка він нагадує хвацького кулеметника часів громадянської війни. Він натискує на „р“, і мова його здається кулеметною стріляниною. — З цією гр-рязюкою тр-ребі р-рішуче бор-ротися! — випускає він кулеметну чергу з роти і завзято пересуває кашкет з лоба на маківку...

„Де він зараз?“ подумав Генах, згадавши, як вони тоді заприятелювали.

Так, місто тоді, дійсно потопало в грязі, і було з чим боротися. Біроробіджан не тільки місто-немовля, його можна було назвати ще й містом-переселенцем, яке щойно приїхало на нове місце, розкинуло безладно, де попадеться, свої невеличкі скарби — одноповерхові, немазані, нашвидку збиті хати. Замість вулиць були тільки більш-менш широкі смуги сіруватої непролазної багнюки. Часом здавалось, що тут бавились якісь велетенські діти і шпурнули в багно набридлі їм іграшки-хатинки, а потім переселенці використали їх під житло.

Кіноплівка старих спогадів повільно рухається далі.

Ось переходить вулицю молода кремезна жінка в короткій спідниці. Спідниця не доходить їй до колін. Жінка у високих сибірських чоботях без каблуків — в ічігах. Між ічігами і спідницею біліє незасмагле тіло. Поруч неї статечно виступає в черевиках джиммі та в широких коротких штанах нікербокер група закордонних переселенців, що допіру прибули з Америки.

В цьому недавно заснованому місті лунають мови всіх народів всесвіту. Вчорашня непоказна козацька станиця зробилася притягальним центром для десятків тисяч гноблених євреїв з Ковна і Ріо-де-Жанейро, Бухареста і Берліна, Львова і Лос-Анжелоса, Яффи і Чикаго. Кожен говорив на своєму жаргоні — дивній суміші єврейської мови з англійською, литовською, іспанською чи румунською. Від них не відставали і радянські євреї. Вони майстерно вплітали в балачки влучні приказки і цілі фрази російською, українською або білоруською мовами. Як колись у древньому Вавілоні, лунали тут десятки різних мов, говірок, проте, різномасна людність не потребувала перекладачів, щоб порозумітися. Генах розуміє тепер, що їх усіх об'єднували спільна — можливо не цілком тоді усвідомлена — мета і спільне бажання заснувати велику оселю на радянських основах.

Нові кадри.

За хмар з'являється сонце. Вогка земля парує і підсихає.

Генахові здається: не п'ять років, а день чи два відділяють його від того часу. Він добре пригадує, як сонячне світло розсунуло межі обрію навколо міста. Неначе заслону зі-

рвало. За степом, за тайгою в кілька рядів купчилися сопки. Ці округлі, високі пагорки написані на фоні синього неба соковитою зеленою фарбою! Вони по маківку вкриті первісним лісом. У паруючому повітрі здається, що сопки підморгують і закликають: „Прийдіть до нас, не гайтеся. Ми маємо для вашого добробуту столітні могутні кедрі, невичерпні запаси вапняку, базальту й мармуру,— беріть їх, рубайте, викопуйте, будуйте собі прекрасні міста й села; в нас є руда й вугілля, золото і графіт — беріть усе, користуйтеся, засновуйте нові копальні й заводи, розбудіть нас від споконвічного сну; ми зберегли незайману, родючу, повну соків землю — сійте хліб, вирощуйте картоплю і риж, буряки і сою, тютюн і боби, земля заплатить вам сторицею за ваші труди...”

Генах дивився на довколишню красу, прислухався до дзюрчання сердитої річки Біри і зненацька відчув ще тоді, що навіть зв'язав свою долю з цим багатющим краєм.

— Працювати! Тут є коло чого працювати!

Його поійняло в ту мить нестримне бажання швидше поїхати в один з колгоспів і попрощатися з містом Біробіджаном, що все таки багато чим нагадувало звичайне єврейське містечко. Руки свербіли. Була рання весна. Можна одразу ж пірнути з головою в роботу...

Через два дні його з матір'ю відрядили до колгоспу „Жовтнева Революція“...

Генах, не кваплячись, просувався головною вулицею, дійшов до кінця, завернув ліворуч. Був сонячний зимовий день. Іней на деревах мінився проти сонця, виблискував самоцвітами. Горобчики, наїжившись, сиділи мовчки на дротах телефону. Вони раз-у-раз злітають на землю, пострибують, метушаться коло кізяків, цвіринчать і, видно, не можуть дійти одностайної згоди. Назустріч іде корейка. Вона накупила багато чого в місті і на голові несе додому, в корейський колгосп, великий пакунок.

Виявляється, що Біробіджан, як усі порядні міста, має околицю. Он рипить журавель над криницею. По-міському вбрана жінка витягає з криниці відро. Кінець журавля вкритий льодом. Друга жінка, в шкірянці з теплим хутряним коміром і в валянках, вибиває на паркані великий килим ціпком і методично посмоктує цигарку. Дим з усіх димарів виповзає білий, прозорий і поволі тягнеться вгору, до безхмарного неба. А глянеш на землю — неправильними багатокутниками чітко лягають на сліпучому снігу тіні присадкуватих будинків. Он з одного ребра багатокутника витікає чорний звивистий струмок — тінь від диму, і розпливається, блідне, зникає зовсім. Сніг знову чистий і сліпучий.

По вулиці торохтить колесами критий візок з хлібом. Хлопчик на прив'язаних до валянків ковзанах що духу чухрає за візком. Хлопчик хоче вхопитися за край і проїхатися зайцем.

Здається, ще один ривок, і він ухопиться,— але даремно. З конем та ще на вибоїстій дорозі не легко змагатися. Хлопчик з байдужим виглядом звертає в бік.

Через хвилину відбувається зустріч двох епох. Великий тритонний автомобіль, навантажений дровами, наздоганяє маленькі саночки на вбогих полозках. Старий дідок сидить в санках і підганяє хворостиною миршаву шакапину. Нова епоха поблажливо вітає і zarazом перестерігає свого транспортного предка соковитим баритоном сирени. Дідок смикає віжки, шакапина звертає на край шляху, по-старечому похитуючи мордою. Не знати, що вона при цьому думає. Можливо, що це похитування означає: „Гуде, поспішає кудись, а чого і куди?“

Генах усміхається у відповідь цим уявним шакапинячим думкам і прислухається, як постукують молотки і шархають пилки на будованих двоповерхових житлах.

Житлобудівництво триває тут цілий рік, проте живуть Біробіджані все ще не дуже просторо. Лісу треба більше заготувати. Тоді просторіше буде і в колгоспах і в містах і промисловість тоді краще розвинеться.

Він повертає назад і йде на другий кінець міста, де високе над довколишніми вулицями фабрика стандартних будинків „Деталь“, де розкинулась мебльова фабрика ім. Дімітрова, де будується велетенський обозний завод і нова швейна фабрика.

XIII

— Ось і наш панич приїхав!

Таким вигуком зустрів Мойше Соловей приїзд Генаха Гена на лісозаготівлі. Робота в лісі закінчилась і, вертаючись пішки до бараків з іншими лісорубами, Мойше побачив здаєка знайому постать хлопця з свого колгоспу.

— У вас ще паничі збереглися?— здивувався Абдул.

— Ні, це я так,— весело відповів, показуючи великі, жовті від курева зуби, Мойше.— У нашому місті, де я був бендюжником, один панич був позбавлений виборчих прав і обурювався: „За що мене позбавляють прав, коли я сам добровільно віддав товаришам свій спадковий маєток?“ „А коли це було?“ запитали в нього. „Одразу ж... через місяць чи два після повалення влади поміщиків і капіталістів“, виправдувався він. Ну, а нашого Генаха я так прозиваю за те, що він з власної волі відмовився від хати в колгоспі з тим, щоб я, як багатосімейний, одержав її. Гріх скаржитись на нього, хороший хлопець.

— Якщо хороший, то нема чого ображати його ганебними прозвіськами,— сказав повчально Абдул.

Це був літній татарин, колишній партизан, що змолоду звик до лісового життя і жартів не визнавав.

— Працювати любить? — запитав він у Мойше.

— Це наш найкращий тракторист! — з гордістю заявив Мойше.

— Тоді треба поговорити з Григорієм Абрамовичем, щоб його дали до нашої бригади, — сказав про себе Абдул і по-
дався до контори.

Генах був приємно вражений. Він сподівався побачити тут щось значно гірше. Лісозаготівлі провадились у Біробіджані щороку. Від успішного проведення їх певною мірою залежала доля переселенців — трудящих євреїв. Кам'яних будівель і досі в області небагато. Всі дедалі більші вимоги на житло задовольняються будівництвом дерев'яних домів із заготовленого взимку лісу, але його рік-у-рік було недостатньо. Не можна сказати, що Біробіджан бідний на ліс. Дві третини всієї території, понад два мільйони гектарів поросли чудовим лісом. На сотні кілометрів тягнуться суцільні масиви кедра, піхти, модрини, білої і чорної берези, ясеня, ялини, бука і інших пород. Але протягом усіх восьми років освоєння Біробіджана житлобудівництво було ясно недостатнє, щоб задовольнити мінімальні потреби переселенців. І все через брак будівельного матеріалу.

Генах в основному знав причину щорічного невиконання плану лісозаготівель. Колгоспники, що їздили працювати в лісі, розповідали, яких труднощів доводилося зазнавати лісозаготувачам. Господарники не створювали пристойних умов життя лісорубам. Не дивно, що мало хто давав згоду їхати на лісозаготівлі, та й згодившись, частенько не витримував і тікав. А напровесні лісозаготувачі змушені були признаватись, що плану вони не виконали з „об'єктивних причин“.

Тимто був Генах приємно вражений, коли в перший день свого приїзду в ліс, помітив скрізь піклування про робітників.

Передусім — бараки. Він побачив не примітивні заїмки, де люди кашляли і були чорні від їдкого диму та холоду, де скрізь рясніло блощицями. Ще восени кваліфіковані теслярі побудували на місці, приділеному для лісозаготівель недалеко річки Трек, просторі великі, добре впорядковані хати, невеличку лазню і різний господарський пристрій під майбутній кінський двір та комори. Тепер добудовували ще одну хату, бо робітників усе прибувало, багато їх приїздили з родинами і, як на далекосхідні масштаби, тут утворилося пристойне селище на 250 чоловік. Сімейні мали окремі кімнати та кутки, але й поодинокі розмістились в гуртожитках досить культурно.

Окрему кімнату займали кільканадцять китайців. Вони жили відокремлено, артіллю, в усьому слухались свого старости, не користувались загальною їдальнею, а самі варили собі страву. Заробітки контора вираховувала кожному згідно

з його виробітком, але зарплату для всіх одержував старос і ділив за якимись своїми принципами. Лісоруби — євреї і р сіяни — доводили китайцям, що вони в наслідок такого рахунку не зацікавлені в тому, щоб робити і фактично робляють менше проти інших. І взагалі, казали вони китайцям не варт потурати ледарям.

В їдальні подали Генахові смачний борщ і солідну порцію смаженої свинини, на третє компот з сушених фруктів. В сідній з їдальнею кімнаті була крамниця з великим асортиментом бакалії і потрібних в лісі речей: тепла одіж, чоботи, рукавиці, нитки, голки, махорка, цигарки тощо. Були навіть апельсини.

— Тільки горілки немає, — констатував Генах, оглянувши полки крамниці, — Непитушим байдуже, а питушим це може краще, матимуть копіячину до весни.

Генах передав привіти своїм односільцям, а вони, розповідавши про все, що робиться в колгоспі, почали навчати його як поводитися в лісі.

— Перші дні нелегко призвичаїтись у лісі, — казав йому Мойше Соловей, зручно вмовившись на своєму тапчані. Скажу тобі по щирості, ми навіть трохи злякалися. Ось завтра підеш з нами на роботу і побачиш: тут валиться височенне дерево, там стрімголов летять з крутої сопки кіндеревина пудів на сто п'ятдесят і людина. Дивись і не розумієш хто кого підштовхує і як це вони вибираються на рівне місце, не потропивши кісток. Але ми швидко звикли і не боїмося нічого.

— Що ж ви робите? — запитав Генах, — валите дерева, чи возите їх на річку?

Мойше глянув з гордістю на недосвідченого новака і охоче пояснив йому:

— Лісозаготівлі, розумієш ти мене, це складна штука. Можна заготовувати дуже багато лісу, а все таки не мати в місті, з чого будувати. Головне — це приставити ліс франкомісто, як то казали залізничники на нашому вокзалі. Ми вошестеро працюємо навалювачами і тебе візьмемо до себе. А робота наша полягає в тому, щоб добре скласти колоди в штабелі вздовж самого берега річки. Тоді на весні можна буде легко сплавити весь ліс до центру.

XIV

Сліди людських ніг, полозків і кінських копит за ніч підмерзли, були тверді, наче з заліза витоplenі. Сонце недавно зійшло. Скісне проміння, розкидаючи сліпучі блики, продирилося крізь лісову хащу до річища Трека, яким робітники прямували на роботу. Сьогодні ділянка була призначена не

далеко бараків і робітники йшли пішки. Річка крученою лінією вгризалася в лісисті сопки, неначе погнута стрілка компасу, показуючи на північ. Східні сопки були ще оповиті темнозеленими сутінками. А навпроти західна сторона сопок уже мінилася всіма барвами, якими тільки володіла тайга.

Високі береги річки круто звисали, загрожуючи химерними поринами повалених бурею дерев і нашаруванням льоду різноманітної форми, що ось-ось упадуть на голови перехожим. Це все було для Генаха незвичайно і цікаво. Він перше йшов на роботу в лісі і з стриманою гордістю ніс сокиру, пилку та невеличкий клуночок з харчами.

Від роботи навалювача він рішуче відмовився, попросився в конторі на другого пильщика до когонебудь із старих довідчених лісорубів. Його призначили до бригади Абдула Гамішдова в помічники пильщикові Малееву. Віком Малеева ніяк не можна було назвати старим. Було йому дев'ятнадцять років, але за дві зими праці в лісі він набув великого досвіду і претендував на звання першого пильщика на всій ділянці. Бракувало йому тільки гарного помічника, а Генах після першого знайомства справив на Малеева приємне враження.

— Тут є чудаци, — казав Малеев, ідучи дорогою, — що бояться валити дерева. І добре роблять, що відмовляються. Ліс боягузів не любить, каверзує з ними. Зо мною тут один ципляв два дні. Намучився я з ним. Спочатку пиліє непогано, але як тільки доходить до кінця і дерево ось-ось повалиться, він уже пилки не бачить, а тільки думає, куди б це сховатися. І що ж? На другий день він з переляку метнувся не туди куди слід і ледве врятувався від смерті, ще мить і його б придавило стовбуром. Ні, боягузів ліс не любить. Звичайно, треба бути обачним завжди, але з боягузами в лісі погані жарты.

Через кілька хвилин ліс сповнився незвичним гамором. Щойно скрізь панував непорушний спокій. Дерев, наче великі чудні тварини, грілися проти ранкового сонця і кректали від насолоди, потріскуючи замороженими гілками. На річці, на блискучій кризі білили пухнасті сніжинки. Аж ось насувала на ліс непоборна рухлива жива сила і спокою як не було.

Посвистують, погейкують возії. Застиглу мертву природу оживили барвистими цяточками людські постаті, коні в напружених рухах. А за ними прив'язані переднім кінцем до невеличких санчат, похитуючись і пострибуючи на вибоїнах, на гниючих стовбурах бурелому, сунуться крізь хащу довгі коричнево-білі лісини. Зацокали сокири, завищали пилки і раз-у-раз: рррах! — гримлять, вдираються важким снарядом у верховіття сусідів і ламають усе на своєму шляху підпилені дерева.

Свіже смолисте повітря, швидкий нехапливий ритм роботи і свідомість того, що він з першої хвилини не підкачав,

п'янили Генаха. Почуття остраху, що спочатку ворушило
десь у глибині душі, після повалення першого дерева, геть
зникло. Тракторист, звиклий покладатися на свою складно
чітку працюючу машину,—він переконався, що і з примітив
ним знаряддям: сокирою та пилкою, людська воля й розум
можуть підкорювати собі могутню природу. Він не відставав
від Малеева. Втому відчув лише ввечері, коли вернувся до
бараків. Генах старанно переймав у Малеева науку лісоруб
і придивлявся до стилю його роботи. Той, здавалося, пра
цював без будьякого напруження: щойно повалить дерево
як уже береться до сокири і очищає гілки та віти з сто
бура, а покінчить з цим, розпилює (по-лісорубському: роз
крязовує) лісину на кілька частин, п'яти-шести метрів зав
довжки кожна, і вже кличе Генаха до другого дерева.

Сонце піднялося вище дерев. Зробилося просторіше. На
зважаючи на мороз, було тепло. Хлопці скинули ватяні під
жаки. Сокири заокотіли дзвінкіше. Генах замуликав якоїсь
пісеньки і сам навіть здивувався. Голосом хвалитися він не
міг і звичайно при людях співати не наважувався.

Малеев підтягнув високим хрипким голосом, увірвав і звер
нувся до Генаха:

— На рівному місці працювати—дитяча забавка. По-перше
диви, які дерева рівні. Потім можна їх валити точно, куди
схочеш, на рівному місці легко даєш собі раду, пускаєш
його вбік: як це робиться, питаєш? Дуже просто: надпи
люєш з боків, підрубуюєш надпиляне, щоб пилку не прида
вило, а потім підважуєш у надрізі сокирою і кедр стогне
а впаде куди ти хочеш. Складніше буває на сопці, особливо
на стрімкій. Ось завтра побачиш.

Генах глянув на ближчу, вкриту лісом, сопку і засміявся.
Скидалося на те, що кедрі спускаються обережно з засні
женої сопки і чіпляються за виступи в ґрунті, щоб не по
сковзнутися.

— А мені здавалося, що на сопці легше,—сказав він Ма
лееву.—Підрізав і хай летить під три чорти.

— Еге,—всміхнувся Малеев.—Підріжеш і воно дійсно ле
тить, як з гармати. Добре ще, коли летить до самого низу, хо
везіям легше вивозити, а то застрягне між деревами і мороз
не оберешся. Почистити важко, провалюєшся по груди в сніг
і ледве досягнеш сокирою до гілки. А розкрязовувати ще
того важче. Розріжеш лісину, а грубша частина—комель
як полетить униз, так і стережись, щоб не потрощило тоб
кісток, тільки мокро місце залишиться... Та нічого, не бійся,
чорт не вкусить!

Генах не боявся. Він далі мугикав собі пісеньку і думав
про зовсім інше. Рубали вони не поспіль усі дерева, а тільки
найкращі. Вони звалили чергове дерево. Генах старанно виру
бував сокирою чималі шматки кори з усіх чотирьох боків сві

ного пенька. Йому вже відомо було, для чого це робиться: щоб пеньок швидше висох, не зогнив і не зробився розсадником зарази для сусідних молодих дерев. Віддалік лежало, надурнацько вихилившись, повалене вітром трухляве дерево. Місце зламу було сточено короїдом. А крона впала в обійми своїх молодих кедрів, сама не жила і їм дихати не давала.

— Жалюгідний кінець,— пробурмотів Генах.

— Дивишся на вітролом?— запитав Малеев.— Він багато входить. Як по-хазяйському робити, то слід було б щороку очищати ліс і спалювати всю трухлявину, та для цього силу людей треба. Знаєш, скільки в нас лісу? Ого-го! Кажуть, що на Далекому Сході є сотні мільйонів гектарів лісу.

— Тільки дев'яносто мільйонів гектарів,— поправив його Генах.

— Нехай дев'яносто мільйонів. Це тобі мало? Я часом люблю цікаві підрахунки. Ти, Геня, арифметику вчив?— запитав Малеев і сам собі відповів:— Напевно вчив. То підрахуй: у Радянському Союзі є сто сімдесят мільйонів населення, бери навіть, що через рік-два буде сто вісімдесят, то й тоді можна було б кожному дати по півгектара лісу на нашому Далекому Сході. Он, які ми багаті,— і засміявся, аж луна пішла лісом.

— Не вихваляйся, Вася,— сказав Генах,— Сибір, Урал і Північ Союзу зможуть виділити ще по кілька гектарів лісу на кожного. Он які ми багаті,— закінчив він словами Малеева, і теж засміявся.

Вони сміялися, не порушуючи ні на мить ритму роботи. Вони валили дерева, не припиняючи сміху. Ім було радісно тому, що вони молоді й здорові, а кедри грубезні та височенні, падають один по одному і лягають повними кубометрами в їх денну норму. Вони сміялися на повні груди тому, що повітря було свіже і п'янке, а сніг під тонким настом чистий і пухнастий, наче гусячий пух, і так само легко кориться людській нозі як тверде дерево піддається добре направлений пилі та гострим сокирам.

— Агов!— загукали до них здалеку.— Сюди ідіть! Годі вам реготатися там. Чай готовий.

— Зараз, Тоню,— крикнув Малеев,— повалимо ще одне дерево і прийдемо.

Вони вдвох підійшли з клучочками харчів у руках до невеличкого багаття. Бригадир наскрізної бригади Абдул Рамішдов і його жінка Тоня Колумбаєва вже закінчували полуднувати. Тоня, побачивши хлопців, набрала в казанок, червоноармійського зразка, чистий сніг і повісила над огнем. З другого казанка, що вже кипів, вона налила чаю чоловікові і невисокому на зріст корейцеві. Абдул дожував шматок жирної яловичини і взявся, не кваплячись, до чаю.

— То що,— звернувся він до Генаха,— ще не передумав,

у навалювачі не хочеш йти? Сідай сюди, ближче. Беріть, може любите, м'ясо,— підсунув Абдул до хлопців свій клуночок.

— Дякуємо,— відповів Малеев,— ми з собою принесли. А в навалювачі не переманиш. Ми з ним уже зробили денну норму, а до вечора ще далеко, завтра ще більше зробимо.

— Завтра я вас на сопку поставлю, дивіться, щоб ходенню норму витягли,— жартував Абдул.

— Ми вже лякані, за фартух жінки не ховаємося,— підморгнув Вася і весело зареготався.

— Оце добре, що не боїтеся,— сказав добродушно Абдул.— А з Солов'єм, що з твого колгоспу, я мав чимало клопоту.

— Чого це?— насторожився Генах.

— Неспокійний він, вередливий дуже. Перші дні тут траплялися заминки з довозом харчів. Поки Трек замерз, було важко їздити сюди. Ні колесами, ні полозками не доберешся. Правда, ніхто не голодував, ну, але й без м'яса, звісна річ, не дуже добре. Проте всі мовчали. Знали, що це справа кількох днів. А Соловей схотів тікати звідси, загрожував, що тільки не почнеться санна дорога, він хвилини зайвої не залишиться.

— Це він тільки лякав,— сказав Генах,— а як привезли м'яса вдосталь, він певне забув, що хотів утікати звідси?

— Еге, не втік. Але і на роботі він вредний! Ми його поставили возієм. З конем поводитись уміє, людина літня, нехай, думаю я собі, заробить по-людському. Та він з першого дня заявив: „Нас завербували возити тонкий ліс, від товстих стовбурів відмовляємось, це не по наших силах“. Тільки на другий день він розкумекав, що працюючи відрядно, вигідно возити саме товсті деревини, і тоді почав вимагати, щоб тонких „гілочок“ йому не давали, бо він, мовляв, не хлопчик і приїхав сюди не для забавки, а щоб діло робити.

— Чому ж Соловей і решта наших колгоспників тепер за навалювачів?— спитав Генах.— Адже заробітки у возіїв більші?

— Нещасний випадок трапився на тому тижні,— відповів Абдул,— Бейль з'їжджав зі стрімкої сопки. На санках у нього була грубезна лісіна. Важить вона лудів сто двадцять і ніякі гальма не допомагають. Взагалі з стрімких сопок ми робимо трильовку—спускаємо деревини наниз, а звідти вже вивозимо саньми. Однак, не кожна стрімка сопка зручна для трильовки. Тоді доводиться звозити ліс кіньми. Я скільки разів сам звозив з таких сопок, ніколи нічого не траплялося. Треба тільки вмючи вибрати найкращий напрям і не бути боягузом, бо як злякаєшся, то і себе і коня занепастиш. Отож Бейль мабуть, злякався, не туди смикнув коня і санки перекинулись. Він сам теж упав, а лісіна проскочила над ним і, просто дивно, як він лишився цілий. Увечорі того дня Соловей заявив у конторі, що вони всі переходять на навалювання, а возити відмовляються.

— Нещасні боягузи,—засмучено сказав Генах.

— Не журись,—усміхнувся Абдул.— Я так думаю, що як сьогодні, то завтра вони знову попросяться у возії. Ротники вони не погані, а з незвички кожний може пережитися.

Сніг швидко танув у казанку. Тоня обережно набирала кашкою свіжий сніг і підсипала в гарячу воду. В воді сніг трішав і вогкою ватою провалювався на дно. Наповнивши нарешті казанок, Тоня плавкою ходою подалася до коня, який, ворущачи губами, підбирав останні пучки розкиданого коло нього сіна. Тоня була ще молода, вродлива з вигляду жінка, вдягнена по чоловічому в штани і ватяний піджак. Генах з цікавістю стежив за її зграбними рухами. Вона єдина жінка, що працювала в лісі і ні в чому не відставала від чоловіків. Дивне подружжя! Абдул належав до тих людей, яким з однаковою ймовірністю можна було дати і шістдесят і тридцять років. У кожному русі його жилявого, міцно-збудованого тіла почувалася неабияка сила, а сірі очі спід розпанаханого зморшками широкого лоба дивились зірко по-юнацькому сміливо. Розпитувати, хто вони і що припело їх до лісу було незручно, хоч кортіло дізнатися, яким чином опинився Абдул на Далекому Сході і де зустрівся на старості літ з молодого жінкою, теж татаркою.

„Якби там не було“, подумав Генах, п'ючи пахнучий димом чай, „у них є чого навчитися. Цей дідуган за пояс заткне двох молодих, та й вона постоїть за себе“.

Абдул здерся на сопку і розчищав у хащі стежку для коня. Закінчивши з цим, він взявся до грубезного комля і почав зрубувати кору з одного кінця, щоб комель легше сковзався сідлом за санками.

— Давай коня!—гукнув він до Тоні.

— Нюо!—крикнула Тоня дзвінким голосом, смикнувши за віжки: — Боїшся!

Кінь, ламаючи хмиз, переступаючи через дрібні лісини, поліз угору. Він був слухняний і став саме там, де треба було, на метр нижче від тонкого кінця лісини.

Генах підійшов ближче, щоб подивитися, як Абдул з жінкою впорайються з таким важким комлем, і в разі потреби допомогти. Але допомоги не потребувалось. За хвилину - дві вони накотили дрючками - „вагами“ кінець комля на санчата. Тоня міцно прив'язала його тонким залізним ланцюгом і, не гаючись, з'їхала—не з'їхала, злетіла вниз із сопки, а там сіла верхи на деревину і, цмокнувши до коня, завела високим голосом якусь пісню без слів.

Абдул прислухався до пісні і, обшкоровуючи нову лісину, підморгнув Генахові:

— Бачиш, сили великої тут не потрібно, аби тільки розумно братися до роботи. Я вже тут багатьох навчив. А то, дивишся,

п'ятнадцятеро вовтузяться коло одного дерева і не даду йому ради. Підійдеш і скажеш їм,—коли це навіть з іншою бригадою:—поставте санки сюди, підважте вагою тут, посуньте деревину туди,—глянь, вона сама на санки лізе. Отак довго дитись допомагати. Та й не можна в лісі по-вовчому жити. Гарна порада смачніша часом за чарку горілки. Давай, Лі!—звернувся він до корейця і, не припиняючи обшкуровування, провадив далі до Генаха:—На лісозаготівлі приходять різні люди. Є такі, що кволі, а деякі не хочуть робити. Проте є багато здорових, що і хотіли б, та не вміють і ніхто їх нічим пуття не навчить. Взяти, приміром, цього ж Лі. Кореець. Недавно від японців утік, навіть по-руському так що і не говорив. Захотів возити ліс. Дали йому коня. Приїхав у ліс, поставив санки, а сам роздягся по пояс голий, впрягся в коня, лоду і тягне її мотузкою до санок. Я взяв його до себе в бригаду, показував днів зо два, а тепер—де тільки висока сопка, Лі радо береться:—Моя буде возі.

—Годі теревенити, Геня,—крикнув, допивши чай, Малеев,—спочили трохи, берімося до роботи.

—А ти строгий, Вася,—усміхнувся Абдул.—Так, так, підтягай свого бригадира, коли я тебе не підтягую.

—Мели, Іване, поки вітру стане,—зареготався Малеев, ідучи слідом за Генахом на свою ділянку.

Повільне влітку сонце, в листопаді пробігає денну дистанцію за максимально короткий час. Лісоруби, захоплені роботою, здивовано помітили, що тіні дерев подовшали і простяглися в протилежнім ранішньому напрямі. Було ще видко, але сонце раптом зникло. Воно сховалось за рядом західних сопок. Молода лісова парость укрилась неначе цементним пилом. Топорище, яке недавно так приємно було держати в руках без рукавиць, почало колоти пальці холодними голками морозу. Дика лісова симфонія вщухала, переходила на ледве чутний шелест під дедалі рідший акомпанімент дзвенячої сталі: сокири і пилок.

Робочий день у лісі закінчувався. Лише тепер відчув Генах, як він натомився. Горіли долоні від натертих мозолів, ломило поперек, але повітря освіжало і легко було просуватися дорогою, протореною за день возіями.

Швидкою ходою прямували Малеев і Гесін до річки. Чути було цокотіння кінських копит об кригу. То верталися додому возії. На невеличкій лісовій галявині в снігу видно було пунктирні трикутники, тонкі сліди якогось звіря.

—Соболь пробігав тут,—сказав Малеев,—а ось і слід енота. Ого тут у вихідний день добре було б піти на полювання.

„Соболиний комір дуже личив би Єті“, раптом подумав Генах і сам здивувався. За цілий день він і разу не згадав

про неї. Серце стиснув солодкий біль. Жаль, немає тут Єти, не бачить вона всієї краси, що навкруги. Вона теж відчула б, яке це щастя, коли маєш здорові руки, можеш працювати і почувати, що робиш корисне діло.

Він хотів увечері написати Єті листа, але не написав. Зараз після вечері ліг спати, навіть не залишився, щоб подивитися кінокартину в їдальні. Фільми демонстрували робітникам через день. „Подивлюся післязавтра“, потішив Генах сам себе і заснув міцним сном.

XV

За кілька тижнів знайомства Воля Каціні і вчителька Софа заприятелювали. Вони щовечора зустрічались. Їх зближувала робота в колгоспі: вона в школі, він у драмгуртку. Воля вважав себе і Софу єдиними культурними людьми в цьому ведмежому куті і в розмовах з нею міг цілими годинами віддаватися спогадам про своє блискуче життя на далекому Заході, де, як він переконував свою нову симпатію — грав першу скрипку в товаристві.

Спогади відтінювались порівняннями з теперішнім життям, яке дедалі більше втрачало в його очах колишню романтичну принадність.

Досить швидко забув Валя свої палкі промови, любовні залицяння і компліменти, які щедро розсилав не так давно, прогулюючись з Єтою. Він умовив Софу виконувати головну роль в його поставі і запевняв її, що вперше бачить аматорку з таким міцним драматичним хистом. — Тільки тепер, — запально казав він Софі, — з її участю драмгурток зможе показати п'єсу, що не соромно буде ні перед самим собою, ні перед людьми. — Воля був би страшенно здивований, якби хто нагадав йому, що так само вихваляв він доярку Єту Шенкер, пророкував їй велике акторське майбутнє і навіть був закоханий у цю простеньку дівчинку.

Це була хвилинка розвага, примха нудьгуючої людини, звичайні парубочькі зальоти і більше нічого. Полюбив він вперше і безоглядно тільки одну дівчину — Софу Лін і нікого більше не любитиме. У цьому Воля глибоко переконався після двох проходок з Софою і признався їй в коханні з усім властивим йому темпераментом. Признання було сповнене несподіваних імпровізацій, ліричних відступів і театральних ефектів.

На звичайних дівчат такі словесні вибухи пристрасті діяли разюче і вони втрачали голову. Софа голови не втратила. Їй в житті уже доводилось витримувати такі любовні атаки, проте наступ Волі лишився не без наслідків. Порядком самокритики, лишаючись на самоті, вона змушена була признаватися, що їй приємно зустрічатися з Волею, хоч любила дратувати його.

Чи кохає ж вона? Цього Софа не може сказати. Але відколи почала відвідувати репетиції драмгуртка і зустрічатися з Волею, як з режисером, її ставлення до нього покращало. Приємно почувати, що користуєшся успіхом, що тебе люблять.

Воля досить милий і дотепний. Він уміє мимохіть підкреслити наскільки Софа інтересніша за таких дівчат, як Ета. У нього самого безперечно є драматичний хист, і він překoмічно копіює, як вона готувала роль парашутистки, чи партизанки часів громадянської війни. В такі хвилини Софа багато сміється. Їй робиться легко на душі. Вона на деякий час забуває неприємності свого невдалого дебютування в школі.

Дітей Софа вже не боялась. Зливою запитань вони її тепер більше не засипали. Лекції вона навчилася заповнювати так, щоб не лишалось часу для сторонніх, небезпечних своєю несподіваністю, запитань. Однак, любові дітей завоювати їй ще не пощастило. І це мучило Софу. У навчальний час вона зовсім не була така сміхотлива, як на зустрічах з Волею. Софа часом впадала в розпач від того, що втрачає віру в свої сили. І, що головне, нема з ким порадитись, немає педагогів з технікума, що звичайно розв'язували її сумніви. Лише тепер під допитливим поглядом чистих очей її маленьких учнів, Софа відчула, який мізерний багаж знань вона привезла з собою, і скільки ще треба їй працювати над собою.

Софа нізащо в світі не призналася б нікому, що вона часто впадає в розпач від своєї безпорадності і невміння поставити навчання в школі так, як мріялось їй, їдучи сюди на роботу. Вона була надто горда, щоб виявляти внутрішнє незадоволення собою в листах до товаришів по технікуму. Навпаки, вона захоплено описувала їм, яке широке поле діяльності розкривається в Єврейській Автономній області перед кожним молодим учителем і працівниками інших спеціальностей. Вона була надто горда, щоб признатися у своїй тимчасовій поразці навіть перед Волею, і почувала в собі досить упертості, щоб працювати тут до неприємності, а домогтися свого. Бути шкільним службовцем, як її товариш по школі, уже немолодий, обтяжений великою сім'єю Лібман, Софа не могла, та й не хотіла б. Вона свого доможеться будь-що-будь!

Недарма, ще в дитинстві вона частенько чула докори від матері, що такої впертої дівчини, як Софа, світ ще не бачив.

Але, як би там не було, задоволення роботою у Софи покищо не було. Звичних розваг: кіно, театру, ковзанки, приємного товариства, вона була позбавлена. Кіно іноді демонстрували, але фільми були німі, без музичного супроводу і такі старі, що ніякою мірою не могли цікавити молоду вчительку. Не дивно, що Софа з усім запалом захопилась драмгуртком і обурювалась разом з Волею, що правління колгоспу

таке байдуже до постави п'ес, не дає потрібних коштів на декорації і виділило таку мізерну плату режисерові.

Незадоволення собою вона мимохіть, іноді, поширювала на все що довкола неї. Навіть ясна зимова година дратувала Софу.

— Хоч би хуртовину побачити тут,—скаржилась Софа Волі,—чи великий снігопад. Яке це чудесне видовище, коли сніг повільно кружляє в повітрі, вкриваючи всіх і геть чисто все товстою пухнастою ковдрою. В такі вечори я люблю ставити на підвіконня лампу і, стоячи перед вікном, як перед екраном кіно, цілі години дивитись на казкову панораму.

— Ти сумуєш за своїм рідним містом? — непевно, з надією в голосі запитав Воля.

— Дуже,—замріяно заплющила Софа очі і пригорнулась до Волі.

— Любиш мене? — запитав Воля.

— Люблю.

— Це правда?

— Правда.

— І не зрадиш?

— Ніколи.

— А коли я поїду звідси далеко?

— Поїду з тобою.

— Хоч на край світа?

— Хоч на край світа!

Софа вже звикла до Волиної маніри експромтом вигадувати невеличкі драматичні сценки. Вона знає: Воля зараз певно запропонує піти пішки на південний полюс, щоб і там закріпити радянський прапор. Що ж, вона підтримує гру і подасть думку, скажімо, про подорож до Сахари. Води там, кажуть, малувато, та ось треба буде знайти спосіб обводити цю пустелю.

Але Воля чомусь не підтримує звичної гри. Він раптом, почувши останню відповідь Софи, заспокоєно зітхає, притягує її до себе і каже притишеним голосом:

— На край світа я тебе не покличу. Ось тільки закінчу поставу і одержу гроші, тоді запишемось і я повезу тебе назад, на Захід.

— Ти хочеш утекти з Біробіджана?!

Софа вирвалась з Волиних рук і, широко розплющивши очі, дивилась на нього. Губи її від несподіванки й обурення побіліли. Ніздрі гнівно тремтіли. От-от зірвуться у неї з уст слова, цілком заслужені цим... цим...

— Диви, спалахнула, як сірничок. З тобою навіть пожартувати не можна...—перелякався Воля.

Софа стримала себе і холодно сказала:

— Не можна! Так і знай: таких жартів я не люблю. І з Біробіджана я нікуди не поїду.

Єдиний лист Єти з курорту Кульдур був хвилюючий і повсюдним зрозумілий. Курорт, писала вона Генахові, розташований у напрочуд мальовничій долині, поправилась вона—Єта—на дві кіло і почуває себе дуже добре, особливо, коли одержує листи з дому. Далі вона докладно поясняла Генахові, хто лікується в Кульдурському гарячому джерелі і висловила при цьому думку, що люди не завжди варті піклувань природи, яка дбайливо готує ліки для них. Не як доказ свого твердження, а між іншим, вона розповіла про молоду санітарку, залишену одним негідником вагітною. Закінчувався лист запитанням, чи довго збирається він затримуватись на лісозаготівлях. Бувають, дала вона, такі хвилини, коли потрібна дружня підтримка і—хоч умри!—ні в кого не знайдеш її.

Генах не все зрозумів із прочитаного. Спочатку, коли йому вручили в конторі листа, руки його трошки затремтіли. Однак, опанував себе і спокійно міркував над тим, що відповісти Єті, щоб ще більше не роз'ятрити її душевної рани. А що така рана була, для нього не лишалось жодного сумніву.

Іншим часом Генах, думаючи, не спав би цілу ніч. Не те було зараз. Лісозаготівлі захопили його, стомлювали фізично і не лишали часу для довгого роздумування. Ночі він спав непробудно, заснув і тепер, і навіть не картав себе за такий егоїзм.

Другого дня після одержання листа від Єти, нещасний випадок з Малеевим мало не закінчився трагічно, але вони в азарті змагання легко сприйняли його, і тепер, згадуючи цей випадок, обоє довго реготали.

Ділянка того дня була в них знаменита, дерева одне до одного, кедрачі найвищого сорту. Свідомість того, що сьогодні вони набагато випередять усіх лісорубів, піддавала їм сили і вони працювали чотири години зряду без перепочинку.

— Уже маємо сьогодні двадцять кубометрів,—кинув мимохіть Малеев,—а я ще не розсмакував як слід роботи.

— Ти відомий жаднюга,—пожартував Генах,—але це деревце певно буде тобі до смаку.

Малеев глянув на черговий велетенський кедр і сплюнув з задоволенням.

— Нічого собі. Давай куснемо, тоді скажу.

Щоб не лишати високого пенька, хлопці нахилились нижче і почали надпилювати дерево за тридцять сантиметрів від землі. Генах бачив перед собою тільки припорошений свіжою тирсою сніг. Малеев так само не міг бачити його обличчя. Генах наважився:

— Чуєш, Васю,—сказав він.—Я вчора листа одержав від товариша... Чуєш?

— Чую. То що?

— Він, розумієш, пише натяками, але я знаю, що його му-
чить.

Хлопці припинили пиляння, випростались.

— Цей товариш мій закохався в одну нашу доярку, таке
молоде, дуже симпатичне дівча. І вона до нього ніби добре
ставилась. Але їй забив памороки один волоцюга, що, чорти
його батька знають, звідки взявся на нашу голову. Ну, на-
скільки я можу здогадатись, дівчина закохалася, а той шибе-
ник тепер уже крутить з іншою. Друг мій страждає. Жаль
його, жаль і дівчинку. Що б ти зробив на його місці?

— Дівчина, кажеш, молода і хороша?—спитав Вася.

— Сімнадцять років, гарненька, перша стахановка.

Вася чвиркнув крізь зуби.

— Я б набив морду тому нахабі, а з дівчиною пішов би
до загсу.

— А як не схоче?

— Що не схоче? Не треба бути тютхтєм, тоді і схоче.

Малеев знову взявся до пилки.

За кілька хвилин вони підпиляли кедр з двох боків. Пилка
йшла легше. Малеев задоволено крекнув. Його щоразу поті-
шало, що він непомилково визначає, куди хилиться дерево.
Правильний добір напрямку для повалення дерева давав по-
мітну економію в часі. Кедр захитався трохи і рухнув. Хлопці
були розчаровані. Звичайно такого розміру кедр знищують
усе на своєму шляху і падають на землю. Цього разу, однак
він зачепився кроною за розгалужене верховіття другого
кедра і не впав.

Вилаївшись спересердя, Малеев разом з Генaxом подався
підпиляти дерево, що затримало падіння поваленого кедра.
Все йшло гаразд. В їх практиці така неприємність не первина.
Раптом щось затріщало вгорі і перш, ніж вони встигли огля-
нутись, велика гілка, падаючи, вдарила Малеева по голові.
Генax з острахом дивився на свого товариша. Йому здалося,
що лісова хаща враз почорнішала. Малеев зблід, поточився
назад і скоріше впав, ніж сів на землю. Крові не було, тільки
гуля вискочила величезна.

— Дійдеш до лікарського пункту?—перелякано спитав
Генax.—Чи, може, гукнути, щоб дали коня? Одвеземо тебе
на санчатах.

Малеев не відповів, тільки енергійно замахав пальцем на
знак незгоди. Генax його не послухався і покликав Тоню, що,
чути було, десь недалеко виспівувала, їдучи на своєму була-
ному. Обернувшись, побачив, що Малеев знепритомнів. Генax
і Тоня розтерли його снігом і привели до пам'яті.

На превелику силу вдалося після цього переконати
Малеева, щоб сів на санки і поїхав на перев'язку. Він
довго опирався і нарешті, вже сівши на санки, сказав, бід-
каючись:

— Двадцять кубометрів вилетіли в трубу. Завтра не надлужиш.

Генах поїхав з Малеевим. Самому без Малеева йому нічого було робити в лісі.

Тоня їхала обережно, обминала корчі, щоб не турбувати хворого і нарешті вони вибрались на річку. Голоблі поринали, шарудили полозки, кінські копита м'яко вгрузали в сніг і раптом як сокира дзвеніли, вдаряючись підковами об ліс. Далі лід пішов м'якіший. Там, де ліс не заступав сонця, на річці була ожеледь. Кінь обережно ступав по тонкій прозорій кризі. Крига вгиналася, під нею рухливими медузами тікала від кінських копит вода і, захлинаючись, булькотіла в маленьких проталинах.

„Яка теплин!“ подумав Малеев, „а до весни ще дуже далеко“.

— Що робитимеш навесні, Тоню? — запитав він, кволо всміхаючись.

— Буду на сплаві, — відповіла Тоня безжурно. — Сплав те добра штука. Купаєшся в воді, ходиш чиста, — засміялась вона і свиснула до коня, щоб не лякався.

На медпункті вони довідались, що Малеев був на волосинку від смерті, чи, принаймні, від серйозного струсу мозку. Проте на другий день Малеев вийшов на роботу. Генах дружненько кепкував з нього за недобраних вчора двадцять кубометрів і вони обоє весело реготали...

Генах щовечора збирався відповісти Єті і все якось не випадало. Після нещасного випадку з Малеевим у нього був морок з Мойше Солов'єм, який посварився з одним возієм. У вихідний день на лисому коні Солов'я виїхав у ліс новий робітник з переселенців, і нещадно бив його. Сідельце до крові намуляло коневі спину. Ветеринарний фельдшер заборонило на кілька днів брати лисого на роботу і взагалі з сумнівом похитував головою. Коли Соловей про це довідався, він не тямився від гніву і жалоців до коня.

— Де той душогуб? — кричав Соловей, — я з нього котлету зроблю, відправлю франко-пекло на той світ, я йому покажу катюзі, як псувати колгоспне добро, кишки повипускаю йому.

Генах насилу умовив його, що не годиться кишки випускати. Соловей заспокоївся тільки тоді, коли йому пообіцяли, що над злочинцем улаштують показовий громадський суд.

Закінчення буде.

П л а к а т

Художник Н. Карповский

